

II. ASEZAREA SECUIOR ÎN BAZINUL SOMEȘULUI ȘI MUREȘULUI ÎN RÎNDUL POPULAȚIEI MAJORITARE [ROMÂNEȘTI

Fenomenul social-istoric al deznaționalizării unei părți a populației românești în cuprinsul Transilvaniei și în vechea Ungaria prezintă două aspecte mai importante: a) cel masiv, în grupe numeroase (părți sau sate întregi), pe teritorii întinse, între care locul prim îl ocupă Secuimea; b) deznaționalizarea individuală sau „familiară” — gentilică în aproape tot teritoriul dintre Tisa și Carpați, — aspect care va fi studiat sumar în legătură mai ales cu antroponimele române (resp. slavo-române) existente azi ori în trecut la populația maghiarofonă (infra, cap. IV).

Observații și constatări făcute pînă prin anul 1918. Primul aspect, „secuizarea” (maghiarizarea în Secuime) — fenomen de largă notorietate, odinioară (totuși ignorat de foarte multă lume și de majoritatea istoricilor români) — a fost remarcat și urmărit, ca ceva strănii și interesant, de unii observatori, călători și publiciști încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Mențiunea cea mai veche ce cunoaștem este informația precisă lăsată de călătorul aristocrat ardelean „g(rof) T(eleki) D(omokos)”: în descrierea voiajului său prin Transilvania, el relatează că în zona Treiscaune (jud. Covasna) „mare parte dintre țărani fiind români, sînt de credință veche (orientală); aici românii își uită graiul, pe care aproape numai popii lor îl cîntesc; confesiunea însă și-o păstrează peste tot”¹. Un alt voiajor prin estul Transilva-

¹ *Egynehány hazai utazások le-irása*, Tót és Horváth országoknak rövid esmértésével együtt kiadott G.T.D., nyomtatott Bétsben [Viena], 1796, 333 p.; p. 74 „Udvarhelnek lakossai majd mind Székely Magyarok; vagynak kevés Oláhokis”; p. 94 „Három-szék igen népes tartomány és népe miveltebb mint a' más Magyar nép az országban, az Oláhok a' ki itt lakik megmagyarosodván nem oly vad és bárdolatlan. Itt az Oláhok nyelvet is el-felejtik, melyet szinte csak papjaik tudnak. Vallásokat azonban, melyö nálok majd tsak külsö tzeremoniákból áll, meg-tarták mindenütt; nagy része pedig a parasztnak Oláh lévén, ó hitü”. Pasajul (extrem de valoros și savuros) a fost parțial relevat și reproduș în traducere mai întii (se pare) de clericul I. Dăianu, în *GlasR.*, 1936, nr 18, 10 IV, p. 19 („călătoriile unui magnat prin Secuime”), cu alte elemente des-

niei, la a. 1821, junele Alexe D ó s a ² păstrează în jurnalul său două informații despre românii din zona secuiască: în Baraolt ei sînt puțini, iar la Bicsad (jud. Covasna), „aparținînd integral grofului Mikó Miklós, locuiesc români și unguri, dar românii vorbesc mai mult ungrește”³. Deci limba maghiară era foarte bine cunoscută de majoritatea românilor în zonă Treiscaune, fiind bilingvi la care prevalau elementele maghiarofone. Din mențiunea în ordinea „români — unguri” dată de către D ó s a s-ar putea deduce că aproape jumătate (sau eventual chiar majoritatea) satului Bicsad o formau românii la începutul veacului al XIX-lea⁴, — „iar în acest sat nu peste mult se pierde complet vorba românească, la fel ca în multe alte localități. În cursul integrării firești, între credincioșii din Secuime ai celor două confesiuni românești (ort.; unită) deveneau mereu mai numeroși cei de limbă maghiară”⁵ — lucru firesc, ușor de explicat: românii își uitau limba maternă, vorbeau mai des apoi exclusiv ungrește, începînd astfel să „devină unguri”; dar își păstrau confesiunea orientală-grecescă. Fenomenul era observat pe la a. 1840 și de italo-francezul Aug. De G e r a n d o ⁶, iar cîțiva ani mai tîrziu de însuși guvernatorul austriac al Transilvaniei (1849—1850) L. W ö h l g e m u t h, care făcea „o constatare interesantă despre împrejurările din Secuime. Cu mare neplăcere observă că aici românii erau adeseori maghiarizați, încît se găseau unele sate ce odinioară fuseseră locuite numai de români, unde nu se mai vorbea decît limba secuiască. Plănuia să introducă în astfel de sate numai funcționari români, spre a pune stavilă

pre descrierea călătoriei lui Teleki Domokos în estul Transilvaniei; cf. *ErdM.*, 1942, p. 555.

² D ó s a (Dózsa) Elek (1803—1867), eminent publicist, jurist și politician ungar la Tirgu Mureș, era o figură marcantă a Secuimii, la mijlocul veacului al XIX-lea (cf. *Magyar irók élete és munkái*, Budapest, II (1893), p. 1027—1030, J. Szinyei).

³ Manuscrisul inedit al lui D ó s a E. se află în Arhiva Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității), Cluj-Napoca, nr 1874, foaie 7 (Baraolt), 8 (Bicsad), „mely egészen a 9. Mikó Miklósé, oláhok és magyarok lakják de az oláhok is magyarul beszélnek”, citat în *ErdM.*, 1942, p. 555). În legătură cu o „rebeliune” a românilor (la a. 1900), ziarul *Székely Lapok* (Tg. Mureș), 1900, nr 56, 9 IV scrie „körülbelül 1765 fáján telepítették oda ezt a népet a gróf Mikes-féle üveggyárhoz munkásoknak. Azóta szokásban, életmodban, viseletben hasonlók lettek a székelyekhez. Ittgen nem mondaná meg, hogy nem eredeti székelyek”.

⁴ Cu toate că o „statistică după confesiuni” de pe la 1860 punea la Bicsad numai 30 ortodocși (adică români, secuizați), față de 630 catolici (între care unii puteau să fie tot români, trecuți la catolicism), iar la Micfalău 800 ortodocși, 406 catolici, 70 reformați (*SzFLeir.*, III, p. 6); aici majoritatea românească era evidentă.

⁵ *ErdM.*, 1942, p. 555.

⁶ *Transylv.*, II (1845), p. 17 „... parmi les Siculis, les Româns perdent leur langue et leur nationalité; l'élément hongrois absorbe l'élément valaque ...”, p. 171 „on compte aujourd'hui bon nombre de Siculis qui professent la religion grecque. Ce sont simplement des Valaques dénationalisés”.

procesului maghiarizării”⁷. Erau masele rustice etnic-naționale românești vorbind ungurește și fiind pe cale de „secuizare”, evaluate prin a. 1867 la vreo 30—40 000 de către un corespondent anonim bun cunoscător al stărilor din Secuime⁸.

Secuizarea masivă a românilor o relevau în termeni generici unii erudiți istoriografi și etnografi maghiari în a doua jumătate a sec. al XIX-lea; astfel, în *Marosszék ismertetése* (1868—1869), p. 24 Carol Benkő⁹: „există printre secui, ca de ex. în Șard (ul Nirajului) români care, deși păstrează obiceiurile naționale și confesiunea, sînt totuși într-atît maghiarizați, încît nu înțeleg limba română”; p. 148 „în Roteni — biserica gr.-catolicilor spre sud; românii din Roteni nu-și cunosc limba maternă, s-au maghiarizat alegîndu-și jude [reprezentant în conducerea comunității ecleziastice] ungur de mai multă vreme...”.¹⁰ Autorul celebrei monografii a Secuimii (*Székelyföld leírása*, I—IV, 1868—1870), baronul Blasius Orbán¹¹ a cutreierat ani de zile întregul teritoriu al „scaune”-lor, sat de sat, din hotare în hotare, observînd totul și stînd de vorbă cu toată lumea; la sfîrșitul perieghazelor sale siculice și a documentării ample, el a descris în cele patru volume: localitățile, locurile, monumentele ungurești, solul și subsolul, topografia, peisajul, mersul vremii, trecutul și prezentul, documentele și legende, date și starea economică, culturală, obiceiuri și năravuri, superstiții și practici primitive, snoave și povești unele absurde ori ridicule și alte nimicuri; a văzut „total”, dar pe români (oláhok, odată „román”, SzFLeir., IV, p. 128) foarte

⁷ Raport despre călătorie, Cons. de min., 4637/1850 (L. Wohlgemuth); An IstN., IX, 1943—4, p. 291 (H. Klima) „nobili maghiari, scria el, erau cei mai cruzi asupritorii ai iobagilor români. Atitudinea lor entuziastă față de ideile de libertate, egalitate și frățietate dispăre cînd este vorba de supușii lor” (Privatkorrespondenz. Scris. partic. către Schwarzenberg, 20 XI, 1849).

⁸ *Concordia*, Jurnal politic și literar, (Buda)Pesta, VII, 1867, nr 67, 8 IX/27 VIII, p. 2 „noi nu vrem a vă conturba nici a ne văleta că în pămîntul secuiesc azi-măne am pierdut la vreo 30—40 mii români, cari trebuie să mărturisim mîne poimăne nu-i vom avea, de cumva națiunea nu va îngrijii de creșterea generațiunii viitoare în spiritul național...”, semnat „Unu munteanu”.

⁹ Benkő Károly (1805—1863), jurist și istoriograf al Secuimii, judecător în Tirgu Mureș; cf. despre el panegiricul compus de istoricul clujean Szabó Károly, *Emlékbeszéd Benkő K. felett*, in ErdM., III, 1864, p. 1—4.

¹⁰ MarSz., p. 24 „vannak a székelyek közt, mint p. o: Sárdon, olyan oláhok is, kik nemzeti sokásaikat, vallásaikat megtartják ugyan, de annyira elmagyarosodtak, hogy az oláh nyelvet nem értik...”; p. 148 „a harasztkeréki [Roteni] oláhok nem tudják nyelvüket, elmagyarosodtak, megyebirót is magyart választottak régebb magoknak”.

¹¹ Despre Orbán Balázs (1829—1890; tată secuî, mamă turcoaică; recunoscut chiar și de unguri ca un secuî șovin), v. de ex. Sándor J., *Baró Orbán Balázs élete és működése* [Viața și activitatea lui b.O.B.], in EmlSzM., p. 235—243; broșura colectivă *Ki volt Orbán Balázs* [Cine a fost O.B.?], Odorheiu, 1929, 64 p.

greu îi observă, atît oamenii¹², cît și clădirile lor de cult (rar menționează o bisericuță în vreun sat la periferia Secuimii); despre limba și antroponimia lor bogată: nici un cuvînt la Orbán B. Cu admirabilă dibăcie și dezinvoltură izbuteste autorul baron să ignoreze pe români; dar el cunoștea bine procesul secuizării, pe care-l prezintă deformat, tendențios, nu ca un om de știință obiectiv care caută datele istorice concrete și actuale spre lămurirea trecutului și înțelegerea prezentului, ci în maniera unui agent politic, propagandist reticent, viclean și mistificator. Criteriul lui în clasificarea populației nu este etnicitatea, ci confesiunea; împărțind locuitorii după confesiuni (exactitatea informației e discutabilă), Orbán B. admite: în scaunul Odorheiu 3901 de confesiune orientală (din totalul de 96 929 locuitori; SzFLeir., I, p. 15—17), în scaunul Ciuc 13 028 „orientali” (din totalul de 96 525 locuitori; SzFLeir., II, p. 6); în Treiscaune 15 069 (SzFLeir., III, p. 6), în Mureș numai 18 161 (IV, p. 9); în sensul „scaune”-lor; pe cei mai mulți însă nu vrea să-i considere ca români, ci numai ca secui, cu argumentarea unei „logici” simpliste-naive, sui-generis, astfel: sînt oameni de confesiune greacă, vorbesc ungurește și nu înțeleg nici o vorbă românească, spunînd ei înșiși că nu vor să audă și nici nu vor să fie numiți români (oláhok), — ergo, „noi îi considerăm secui”, formulă repetată șablonic de patru ori la cele patru scaune siculice¹³. Scriitorul erudit și talentat Orbán Balázs apare aici ca un istoriograf și etnolog mediocre, incorect, preocupat nu de adevărul istoric al compoziției etnice a Secuimii ci de obiectivele șovine și imperialiste ale maghiarizării. „Descrierea Secuimii” (SzFLeir., I—IV) este una din cele mai perfide încercări de a falsifica situația etno-lingvistică a teritoriului din partea unui erudit care ar fi fost cel mai în măsură să adune sistematic și să prezinte corect toate datele despre elementul popular românesc

¹² De ex. la Ilieși (Sovata, supra, p. 75) recunoaște că majoritatea satului sînt români, SzFLeir., I, p. 139—140; la fel este nevoit să facă în zona Toplita, Tulgheș etc.; dar în cele mai multe locuri unde existau masive grupe de români, jumătate sau chiar mai mult din sat: Orbán B. tace. Tipic între multe altele cazul satului Kanta (supra, p. 58), unde SzFLeir., III, p. 107, nu știe nimic de români, ci numai de sirbi, ruși ș.a.

¹³ „... 3901 lélekre menő keleti vallásukat (görög egyesült és nem egyesült) oláhoknak nem mondhatjuk, hanem csak is keleti vallású székelyeknek, mivel ők magukat is annak tartják, mivel egy árva szót sem tudnak oláhnul, elannyira, hogy lelkészeik is kénytelenek magyarul szónokolni templomaikban...; azért én a székelyföldi keleti vallásukat, miként ők ohajtják, székely testvéreink közé sorozom” (SzFLeir., I, p. 15); apoi „Csikmegyében keleti vallásuk is vannak pár ezeren; ezek közül a régebb itten lakok (nagyreszt a birtokosok által betelepített jobbágyok) annyira elszékelyesedtek, hogy oláhnul szót sem tudnak s oláhok lenni nem is akarnak...; a keleti vallásuk közül mindazok, kik a csiki ősfalukban laknak, magyarajkuak elannyira, hogy ha valaki oláhnak nevezné, sértésnek vennék, ezek és a székelyek közt nyelv, öltözet és szokásokra nézve mi eltérést sem vehetünk észre is oláhoknak legfeljebb a havasok közti azon új telepek lakóit vehetjük, kik ugy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtarták...” (SzFLeir., II, p. 6; cf. III, p. 6, IV, p. 9). Formulări și „explicații” preluată și de altă publiciști, ca Vitos M., *Csikmegyei Füzetek* (1894), p. 410 „Vasláb, Szalamás, Várhely —

în raport cu cel majoritar secuiesc la mijlocul veacului al XIX-lea : informații orale, antroponime, biserici și cimitire „orientale” etc. Dar pentru un magnat șovin și arogant (cu apucături demagogice, care i-au adus oarecare popularitate), prin optica unui „patriotism” exclusivist valahii nu puteau fi văzuți decât dacă „îi înșirăm între frații noștri secui” (SzFLeir., I, p. 15); natural, asemenea „frați secui” erau nu numai cei care mai păstrau confesiunea orientală, ci și foarte mulți alții trecuți la catolici și reformați sau la unitarieni. — Amestecul etnic și secuizarea erau observate și relevate de toți cei care se ocupau chiar tangential de problemele demografice de aici; astfel, *Anuarul Școlii medii din Odorheiu* observă la a. 1874 : „locuitorii orașului Odorheiu sînt în majoritate secui, însă există între ei foarte mulți care ei înșiși sau parțial prin strămoșii lor nu sînt secui, ci sași, nemți, unguri, români, armeni, dar într-atîta s-au secuizat, încît acum abia li se mai poate observa obîrșia. Este semnificativă preocuparea populației de a se afișa drept truncus secuiesc (autohtoni, neaoși) și a disprețui pe imigrați; dar uneori închipuiții «trunchiști» locuiesc numai de cîteva generații între secui”¹⁴.

În a. 1874, revista *Transilvania* lui G. Barițiu scria în legătură cu „Secuii în Transilvania” : „din 427 647 locuitorii în Secuime, aproape 100 000 sînt români (adică 51 000 greco-catolici, 43 000 ortodocși). Pe același teritoriu secuiesc poporațiunea românească odinioară era mult mai numeroasă, însă românii persecutați și tiranizați parte din ei au trecut în Moldova, parte s-au maghiarizat”, maghiarizarea continuînd nestingherită de vreo rezistență sau măsură a conducerilor bisericești de la Blaj ori de la Sibiu, incapabile sau indiferente față de situația românilor din Secuime¹⁵. O excelentă informare asupra stărilor (mai ales în zona Odorheiu și Treiscaune) a dat cu deosebită competență, modestie și francheță un cunoscător bun al Secuimii, profesorul Francisc K o z m a, în monografia despre

ma már annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul egy szót sem tudnak, oláhok lenni nem akarnak, sőt a nyelvet, szokásokat, viseletet is elsajátítván, minden irányban még összeházasodások által is a székelyekbe teljesen beolvadni...” (etc.) par simple adaptări, parafrazări sau transcrieri direct după O.B.

¹⁴ „Udvarhely város lakosai legnagyobb részben székelyek, de vannak köztök igen sokan, kik részént maguk, részént őseikben nem székelyek, hanem szászok, németek, magyarok, oláhok, örmények, de annyira elszékelyesedtek, hogy most már eredetük alig felismerhető. Sajátságos azon törekvés, hogy a lakosság szereti magát székely truncusnak (öslakosnak) feltüntetni és a betelepülőket lenézni; pedig néha a képzelt truncusos csak pár nemzedék óta laknak a székelyek közt”, *A székelyudvarhelyi kir. állami főreál-janoda értesítője*, 1873/4, p. 48.

¹⁵ „Plină azi încă tot se maghiarizează prea destul români din Secuime și se vor mai maghiariza meru, prin trecere la calvinism și catolicismul apusean, cu atîta mai virtos că sfinții părinți, venerabilele consistorii, sfintele sinoduri nu prea au timp a se ocupa de soarta acelor oi perdute, sau dacă vreți, sentinele perdute ale românismului... Apoi de ce să ne mirăm dacă în unele comune abia mai știe popa românește, iar preoteasa nicide-

„situația economică și culturală” (1879), p. 76—77 : românii din Secuime sînt de două categorii : cei din interior (belsőföldiek) și mărginași sau munteni (határszéliek vagy havasiak), aceștia mai mult crescători de vite și oiieri¹⁶. „Dintre cei din interior, un număr covârșitor s-au maghiarizat complet și anume într-o măsură mult mai hotărîtoare decât s-au românizat secuii în jud. Hunedoara. În afară de religie, nimic nu mai amintește de neamul lor, căci pe lingă limbă, mare parte dintre ei și-au adaptat felul de trai și îmbrăcăminte la secui; au format familii mixte și o iau în nume de rău dacă nu-i considerăm ca buni și curați secui. În jud. Odorheiu, aceasta este regula, încît cîne cutreieră comunele Secuieni, Bodogaia, Cristur, Filiași, Rugănești, Betești, în cele două Chede, Porumbeni Mari și Mici, Satul Mic, Bezid, Mugeni, Lutița, Odorheiu și în cele mai multe sate din cele două văi Homorod și se introduce printre populație examinîndu-i idiomul, modul de trai, portul și sentimentele : nu va găsi altceva decât secui curați; cu toate că aceste comune și foarte multe altele din județ, la Lenk [supra, p.50] sînt arătate ca fiind cu populație mixtă s e c u i — r o m â n i. Așa se prezintă situația în nenumărate sate din jud. Treiscaune, Ciuc și Mureș, unde azi devii ridicol dacă (în Vărghiș, Racoș de Sus, Aita Mare, Belin, Sfintu Gheorghe, Ivănești, Cernatu de Sus și de Jos, Dobolii, Brateș etc.) cauți după români. Sînt iarăși localități unde transformarea este în curs și în zilele noastre, de ex. în Zagon [etc.]”¹⁷. Pentru lichidarea ultimelor înșule de români, ca bun gospodar cu simț practic ce era, prevăzînd totodată evitarea oricăror „freceșuri și silnicii confesionale”, F. Koz-

cum și dacă în piața Brașovului îi auzi pe unii zicîndu-ți cu duioșie și naivitate : hiszen uram én is az oláh részen vagyok... Dará ce ne pasá nouá cá se vor mai pierde încă 100 000 de români, las' sá-i pese lui Galgoczi C., Orbán B., Simon Elek, comitelui Lonyai, reuniunii din Budapesta care adună fonduri pentru secuii din Moldova și altor fanatici de naționalitatea lor; în locul românilor perduți ne va transporta Roesler și alți scriitori de calibrul lui alți români din Bulgaria, Macedonia, Tessalia, Epir...”; urmează o spirituală caracterizare cu fină ironie și simț umoristic a felului de a fi al secuiilor, *Trans.*, VII, 1874, p. 151—153.

¹⁶ În zonele de munte, fiind oiieri transhumanți sau „pendulatori”, care nu înseamnă însă nicidecum „nomazi”.

¹⁷ Kozma Ferenc (1884—1920), *A Székelyföld közgazdasági és közművelési állapota* [Situația economică și culturală a Secuimii], Budapest, 1879, 472 p.; p. 76 „a Székelyföldön élő oláhok a két csoportba kell osztanunk, u.m. *belsőföldiekre* és *határszéliekre* vagy *havasiakra*... A belföldiek túlnyomó nagy száma teljesen megmagyarosodtak és pedig sokkal határozottabb mértékben, mint a hunyadmegyei székelyek eloláhosodtak. Náluk az egy valláson kívül már misen emlékeztet fajukra, (p. 77) mert nyelvökön kívül nagy részök életmodját és ruházatját is egészen a székelyekéhez idomította, vegyes családöt alkotott és rosznéven veszi, ha nem tartjuk tiszta és jó székelyeknek. Udvarhelymegyében ez kivétel nélkül áll, úgy hogy ki Ujszékelyen, Alsóboldogfalván, Székely-Kereszturon, Fiátfalván, Rugonfalván Betfalván a két Kedében, Kis-és Nagy-Galambfalván, Kecsedén, Bözödön, Agyagfalván, Udvarhelyen és a két Homorod-völgyének legtöbb falujábananép között megfordul, annak nyelvét, életmodját, viseletét vizsgálja, érzelmeit kutatja : mást mint tiszta székelységet találni egyáltalában nem fog.

ma propunea ca greco-catolicii să fie pur și simplu înglobați în eparhia romano-catolică, iar ortodocșilor să li se confecționeze o eparhie... „evang.-ag”. Soluția propusă pentru primii era chiar mai ingenioasă, expeditivă și ieftină decât va apărea peste trei decenii experiența cu „episcopia greco-catolică” de Hajdudorog. — Observațiile lui Kozma (ca și ale altora) despre „dispariția” românilor sînt reale și valabile numai considerînd un singur criteriu: idiomul vorbit de acei „româno-secui”, fără a ține seama de alte realități, ca antroponimele (multe românești; cf. infra, 250, 248—249), confesiunea lor (românească, la foarte mulți) și la mulți conștiința sau măcar amintirea vagă că „au fost” români, căci numai și criteriul ca „supărarea unora din ei dacă nu-i consideri buni secui” constituie tocmai o dovadă peremptorie pentru obârșia lor românească.

O importantă contribuție de ordin general (ignorată pe nedrept de cei mai mulți) la problema amestecului etnic în Secuime aduce P. Hunfalvy în lucrarea polemică asupra obârșiei secuilor¹⁸: demonstrînd între altele unitatea lingvistică între unguri și secui, el trage concluzia că aceștia din urmă erau unguri avînd însă foarte multe amestecuri etnice, între care locul prim îl ocupă slavii (toponimie, lexic, chiar și antroponime ca *Boroszló*, *Karácson*, *Szovát*), deosebindu-se două pături (faze): a) elementul vechi găsit de

Pedig nevezett községek s még nagyon sok a megyében *Lenknél* mind székely és oláh lakos ággal vannak bejegyezve. Így van ez Háromszék és Csikmegye s Maros (Torda) megye számtalan községeinél, hol ma már nevetségessé vaik az ember, ha egy Vargyas, Felső Rákos, Nagy Ajta, Bölön, Sepsiszt-György, Szent-Iván, Felső-és Alsó-Csernaton, a két Doboly, Barátos s a többiben oláh nemzetiségű lakosság után tudakozódik. Vannak megint helyek, hol az átalakulás napja inkban is folyik, pl. Zagonban egy egész külön falürész, a patakknak az erdőbennnyúló partjain mind oláhság, de már beszél magyarul, vegyes házasságot köt a vannak a faluban teljeseű magyarosultak számosan. Ugy hogy ténylege körülmények alapján a Keleti (Károly, *Hazánk és népe*) által 47 776 lélekre számított székelyföldi oláhoknak alig lesz lehetséges 1/3 részénél többet feltalálni...”. Aceste pasaje din cartea lui Kozma F. au fost citate cu traducere în *GazOd.*, 1937, nr 222, 18 III, p. 3, nr 223, p. 11.

¹⁸ Hunfalvy Pál, *A székelyek. Feketelet a székelyek scytho-hun eredetűségére* [Secuiei. Răspuns (lui dr. Nagy János) în chestiunea despre obârșiile scytho-hunice ale secuilor], Budapeșt, 1880, 79 p. — Paul Hunfalvy (1810—1891), eminent erudit filolog-lingvist (specialist în limbile fino-ugrice și turcești) și istoriograf maghiar de obârșie germană (Hundsdröfer), ingenios exeget, virtuos scriitor polemist; s-a ocupat intens de istoria limbii și a poporului român (cf. în special monografiile sale: *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, 365 p.; *Az Oláhok története* [Istoria valahilor, postumă, nedeterminată, publicată de L. Réthy], Budapeșt, 1894, I—II 543 și 553 p.), susținînd peste tot nu numai cu artă și abilitate, dar mai ales cu violență de fanatic teza roesiernă despre imigrația românilor la stînga Dunării în veacurile XI—XIII, idee care la Hunfalvy a luat formele unei obsesii morbide, a unui coșmar ce-l ducea în chip firesc și necesar la aserțiuni și acrobații fanteziste.

unguri în Pannonia și Dacia la venirea lor aici și pe care l-au asimilat, b) cel venit ulterior (ruși-ruteni, poloni etc.), care în Secuime s-a contopit cu secuii, dar în restul teritoriului (așa-numitul „a magyarok földjén”) s-au amestecat mai mult cu valahii „sosiți mai tirziu” [?]. O parte din secuimea actuală este deci cu siguranță de obârșie slavă; dar majoritatea ei neîndoielnic *ungurească*, dovadă că a putut să asimileze elemente eterogene, să le maghiarizeze (Hunfalvy, *A Székelyek...*, p. 47). *Pecenegii* (Bisseni) s-au secuizat: „neîndoielnic că o parte din secuii de azi sînt de origine pecenegi” (*Ibidem*, p. 49). *Cumani* erau puțini (*Ibidem*, p. 50). *Români* încă au fost asimilați între secui, cum arată exemplul de la *Oláhfalu* (Vlăhița), unde conviețuiau secuii și valahii ceea ce rezultă din documentul de la a. 1301 (Hunfalvy P. serie greșit „1501”; *SzOkl.*, I, p 30, despre „cnezul Ursul” [documentul nu este autentic]), românii au devenit „catolici, secui eurați, harnici, capabili” (cum îi califică Orbán B.); peste tot unde au trecut la catolicism ori la reformați, românii s-au maghiarizat ori secuizat. La Brețcu, din 3 000 locuitori, 2/3 sînt secui, o treime români ortodocși; dar și în cele 2/3 există cu siguranță mulți secui ai căror înaintași fiind români și trecînd la catolicism s-au secuizat. „În general considerăm neîndoielnic faptul că între secuii de azi o parte este de obârșie românească”¹⁹. Secuimea în ansamblu s-a format din populații de origine variată („különböző eredetű népekből a lakult meg”): majoritatea unguri [adică: zakuli, zekuli, secui], slavii, pecenegi, valahi. Atare varietate de neamuri a fost însă transformată în unguri din punct de vedere politic național, iar din cel social și politic în secui prin efectul nivelator al vremii²⁰. Cu intuiția justă și curaj de istoric-etnolog întrezărea și formula Hunfalvy P. o realitate (pe care însă nu o cunoștea în detalii, lipsindu-i documentarea, în special antroponimele și date despre confesiunile românești în Secuime): amestecul etnic din care s-a alcătuit „blocul secuiesc”, omogen numai în aparență din punct de vedere lingvistic și organizatoric.

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, fenomenul secuizării — în plină desfășurare, de notorietate generală — a fost semnalat adesea și de călători străini, ca scriitorul-etnograf R. Bergner²¹,

¹⁹ „... a másik kétharmadában bizonyosan sok székely van, kinek elődei oláhok lévén s katolikusokká változván elszékelyesedtek. — Általában kétségtelennek tartjuk, hogy a mai székelységnek valamelyik része oláh eredetű”, Hunfalvy, *A székelyek*, p. 51.

²⁰ „A sokféle eredetű lakosság azonban nemzetileg magyarrá, társadalmilag és politikailag székelylé vált az időnek összesítő hatása által”, *ibid.*, p. 52.

²¹ Rudolf Bergner (1860—1899), etnograf și talentat publicist german, turist prin Transilvania și România, despre care a scris: *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, 410 p.; *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887, 412 p.; *Zur Topographie und Ethnographie Siebenbürgens*, in *Ausland*, 1892, 13 p.

în cartea despre Transilvania, care observă la Gheorgheni: satul fruntaș românesc Voșlobeni cu locuitori care își păstrează limba, portul și confesiunea, dar vorbesc și ungurește (prima etapă, a bilingvismului), fiind împrejmuți de o puternică masă etnică secuiancă. Alta este situația la Joseni (Alfalu), unde românii și-au uitat limba păstrându-și numai confesiunea. După Șematismul din a. 1880, autorul dă în protopopiatul Giurgeului (Gheorgheni) 14 968 greco-catolici în 15 parohii, la Odorheiu 2 685 în 8 parohii, iar în Treiscaune 3 880, plus 15 000 ortodocși; numărul românilor (de confesiune orientală, izolați este evaluat la 36 000 [ceea ce nu corespunde realității, cf. supra, p. 55 — 73]. Acțiunea de maghiarizare forțată a acestor grupuri izolate a fost urmată de reacțiunea românească spre a salva naționalitatea prin biserici și școli românești ²².

Presa românească din Transilvania vorbea de „Românii din Treiscaune” (*Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1893, nr 98 și 99, din 5 și 6 V), cu satele românești unde mai sînt români și satele din care ei „au dispărut”, mai ales cele din centrul comitatului, iar în monografia despre sudul și estul Transilvaniei, *Țara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și Valea Mureșului*, Sibiu, 1894, S. M o l d o v a n u ²³ dă unele indicații de ordin general asupra secuizării românilor din zonele Treiscaune și Ciuc: „în Treiscaune românii sunt în minoritate. O parte din aceștia, copleșiți de mulțimea secuilor, sunt secuizați, pe cînd altă parte și-au păstrat neatinsă întru toate naționalitatea. Românii de prin satele așezate la poalele mîntîrilor de la graniță începînd de la Poiana Sărată pînă la Budila, anume cei din comunele Poiana Sărată, Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Boroșneu Mic, Buzaielă, Dobirlău,

²² R. Bergner, *Siebenbüroen*, p. 401—402 „... Vaslab eine ansehnliche rumänische Niederlassung. Die Leute haben ihre Tracht und ihre Religion beibehalten, doch verstehen sie ausserdem auch magyarisch, da sie von einer mächtigen Szeklerbevölkerung umgeben sind. Anders die Bewohner von Alfalu [Joseni], diese haben ihre Sprache verloren und nur die Religion gerettet. Auf dem als Szeklerboden bezeichneten Areal finden wir nicht weniger als drei griechisch-katholische Dekanate und zwar umfasste laut Schematismus der Erzdiocese von Alba Iulia 1880 das von Gyergyó 14 896 Seelen und 15 Pfarreien, das von Udvarhely 2 685 Seelen in 8 Pfarreien und das von Háromszék [Treiscaune] 3 880 Seelen. Da nun aber noch 15 000 zum Erzbisthum Hermannstadt gehörige Griechisch-orthodoxe im Szeklerland leben, so kann man die Zahl der von ihren Landsleuten abgesonderten Rumänen auf 36.000 Köpfe veranschlagen. Seitdem magyarischerseits die Entnationalisierung dieser isolierten Gruppe selbst mit gewaltsamen Mitteln versucht worden ist und seitdem der frühere Plan, die magyarische Sprache in die rumänischen Kirchen einzuführen, sowohl in der Presse als im Reichstag mit Ungestüm besprochen wird, unterlassen es die Rumänen nicht, die drohende Gefahr von ihren Stammesgenossen energisch abzuwehren. Es werden Kirchen und Schulen gebaut, Pfarrer dotiert, rumänische Schulbücher vertheilt und rumänische, hoffnungsvolle Jünglinge unterstützt”.

²³ Silvestru Moldovanu (1861—1913), profesor de gimnaziu, eminent publicist, ziarist la Brașov.

Marcoș, Teliu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte ca oieri. Portul lor este cu mici variațiuni cel mocănesc (Săcele), păstrîndu-și cei mai bătrîni și ch i c a (păr lung, rotunjit pe la frunte). Asemenea și-au păstrat naționalitatea româniei din jurul Vălcelor, precum și cei din Vălcele, Arpătac, Hăhig, Arini etc. Secuizați sunt românii aflători în comunele din lăuntru, din partea apuseană și de miazănoapte a Treiscaunelor, care și-au pierdut aproape tot ce e românesc: obiceiurile românești, portul și odorul cel mai scump al unui popor, limba; numai religiunea strămoșească și-au păstrat-o și prin aceasta conștiința că sunt români, ceea ce ei o exprimă zicînd că se țin de l e g e a r o m â n e a s c ă. Aceștia afară de religiune, n-au nimic comun cu românii marginași din Treiscaune; preoții în biserică afară de slujba dumnezească, sunt siliți să se folosească de limba ungurească, ei predică ungurește, ca să poată fi înțeleși și chiar și în puținele școale confesionale românești, ce le mai au, se folosește mai mult limba ungurească. Frumosul port românesc aici a dispărut cu totul; bărbații poartă cisme mari, mai rar și opinci, cioareci de culoare albă-gălbuie, rocuri scurte, întunecate și pălărie mică, întocmai ca secuii. Femeile poartă, ca și secuiențele, rochii secuiești, rocuri (laibere) și în cap năfrâmi de obicei de culoare mai întunecată, lipsind varietatea admirabilă de colori, cari așezate cu gust și simetrie, fac atît de încîntătoare porturile românești” (*Țara noastră*, p. 262—3 = *Ardealul*, I, 1911, p. 154—5). „În Ciuc și Giurgeu majoritatea locuitorilor o formează secuii. Ici-colea sînt armeni, precum în Szépviz (Frumoasa), în S. Miclăuș (Gheorgheni) etc. cari se ocupă mai cu seamă cu comerțul. Se află apoi, cu deosebire în Giurgeu, și români în număr considerabil. O parte din aceștia și-au pierdut limba și datinile române, fiind copleșiți de mulțimea secuilor. Astfel sînt românii din Cason și Ciuc. Numărul lor este mic; mai mulți se află în satele Casonul Mare, Ciuc S. Georgiu, Ciuc Lázárfalva, în pasul Ghimeșului: în satele Ghimeș și Făget, apoi în Ciuceul superior: în Ciuc S. Dominic, Szépviz etc. Aproape toți aceștia și-au pierdut limba și datinile românești și numai religiunea îi deosebește de secuii. Românii din pasul Ghimeș însă și-au păstrat pînă acum portul românesc, portul ce-l au românii din Giurgeu, care sînt în număr considerabil și numai în cîteva sate sînt maghiarizați, cei mai mulți însă își au limba și tot avutul lor național neatins de influența streinismului. În Giurgeu sînt 12 comune mari cu locuitori români. În două, Joseni (Alfalău) și Gheorgheni (S. Miclăuș), românii și-au pierdut naționalitatea; înainte de 1848 românii de aici vorbeau românește și aveau port și datini românești. Generația mai tinăra însă, încuscrîndu-se cu secuii, a părăsit limba și datinile strămoșești, adoptînd pe cele ale secuilor. În cele-

alte 10 comune se află români nemaghiarizați. Astfel sunt comunele Vașlab, Varviz și Sarmaș pe platoul Giurgeului, pe tărâmul Mureșului, apoi spre pasul Bicazului comunele Dămuc, Bicaz, Valea Jidanului și Teleac și în fine Bistricioara și în pasul Tulgheș comunele Bilbor, Corbu și Tulgheș” (*Țara noastră*, p. 295–6 = *Ardealul*, II, p. 11–12). În trecere spre Moldova, filologul G. Weigand (Lipsca) era informat în aceeași zonă că din vreo 30 000 de români în comitatul Treiscaune, 5 000 erau maghiarizați, păstrînd însă ferm confesiunea ortodoxă împreună cu denumirea etnică „oláh”, fără a mai vorbi deloc româna²⁴.

Cum s-a spus și repetat adesea, observatorii ca și statisticile maghiare țineau seamă în primul rînd, dacă nu aprobă exclusiv de idiomul vorbit, după care considerau și consemnau că unguri pe toți maghiarofonii (majoritatea uitaseră parțial sau total limba română). Dar la „secuții — români (olahi)” determinarea adevăratei obârșii etnice trebuie făcută și după alte criterii, între care principalul (în cazurile unde n-a fost schimbată, abandonată) este apartenența c o n f e s i o n a l ă, religia orientală (ortodoxă) fiind adoptată de toți românii din Transilvania (în cele două versiuni: „uniți” greco-catolici și „nonuniți” ortodocși). Este un fapt istoric îndeobște cunoscut că religia greacă (orientală) nu a fost adoptată niciodată de unguri ori de secuți (adică de populația inițial maghiarofonă a Transilvaniei), fiind aici numai o „erezie tolerată”, cum prevedeau dispozițiile constituției ardelenene²⁵. În consecință este și era evident pentru toată lumea că, în Secuime, ca și în restul Transilvaniei, cei de confesiune greacă (ort., gr-cat.) erau toți români²⁶. Acest factor — criteriu documentar-

²⁴ Gustav Weigand, *IX. Bericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1902, p. 138–139 „... die ehemals rumänischen Gemeinden und die versprengten rumänischen Kolonien sich nicht halten. Kökös [Chichiș], Al-Doboly [Dobolii de Jos] und Markus [Mărcuș] waren ehemals ganz rumänisch, jetzt sind sie ganz magyarisiert... In Haroniszék [Treiscaune] sollen 120 000 Magyaren und 30 000 Rumänen wohnen; von letzteren sind aber 5 000 magyarisiert, sie halten aber an der orthodoxen Religion fest und bekennen sich auch als Oláh, wiewohl sie auch die Sprache aufgegeben haben”.

²⁵ „Secta valahilor și a greșilor va fi tolerată după bunăvoința domnitorului și a staturilor ardelenene: usque ad beneplacitum principum ac regnicolarum”, *Approbatæ Constit.*, I, I, art. 2–3 (citată în *RevTr.*, I, p. 288); „recipierte oder tolerierte Religionen” K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Fressburg (Bratislava), 1790, p. 54–56 etc.

²⁶ De ex. Benkő, *MarSz.*, p. 29 „a görög egyesültek és nem egyesültek elvitatathatlanul oláhok”; adică „secuții de confesiune greacă ex offo nu se considerau secuți”, cum foarte corect observă un gazetar secuț („ismeretes körülmény az nálunk, hogy a görög vallást követő székelyek ex offo nem tartják magukat székelyeknek”) *SzF.*, 1883, nr 15, 22 H), în legătură cu inițiativa unui grup de „secuți” din Tusnad (Ciuc) de a trece la „religia greacă”, după expresia ziaristului, — intenție care de fapt nu era decât încercarea unor români secuizați de a reveni la vechea lor credință, lucru pe care nu putea ori nu voia să-l spună ziaristului speriat de faptul că asemenea „schimbare de religie ar fi o foarte grea lovitură pentru nația noastră (secuiască)”. Despre persecuțiile la care au fost supuse confesiunile românești, cf. de ex. *RevTeol.*, 1928, p. 69–82.

istoric — a fost relevat și aplicat în oarecare măsură de către eminentul publicist și statistician de la Budapesta, Paul Balogh, în analiza sumară a datelor statistice brute indicînd „naționalitatea” populațiilor Ungariei după idiomul vorbit, comparate cu „coloana confesiunilor” și cu unele indicații mai vechi (cele date de Lenk). Chiar numai din considerarea mecanică a acestor date sau informații incomplete, respectiv denaturate (reduse mult sub real), Balogh constată cu evidentă procesul maghiarizării în Secuime, — fapt care nu a fost relevat în suficientă măsură de către cercetătorii din țara noastră²⁷; astfel, de ex. „cu o jumătate de veac în urmă aici (în Ciuc) în 12 localități apărea o puternică minoritate românească, dar de atunci aceasta a dispărut. Numai în alte două localități cu minorități greco-catolice și în unele sate au rămas urme puternice; majoritatea sînt de religie românească în sate *curat ungurești*; Tomești, Ciceu, Șoimeni, Lăzărești. Aceștia — credem — sînt cu toții elemente de origine românească maghiarizate”²⁸; „înainte cu o jumătate de veac Estelnic încă era în majoritate românească și de la Poian pînă la Ojduța pîste tot erau puternice minorități românești. Dar acest neam de oameni, în terenul secuiesc de la Kézdi [Tîrgu Secuiesc] n-a putut să prindă rădăcini, Estelnic azi este sat curat unguresc...”²⁹; „numai ici-colo există urme de români greco-catolici maghiarizați”³⁰; „Micfalău este sat curat unguresc, dar majoritatea după confesiune este ortodoxă; în Dobolii de Jos majoritatea sînt unguri, dar majoritatea confesională este ortodoxă”³¹; Bicsad, Belin, Aita Mare și Mijlocie, Aita Seacă, Valea Zălanului și Bătașii Mari „au puternice minorități de confesiune ortodoxă și greco-catolică, dar abia dacă există cîte unul care să vorbească limba română. În Ardeal, neamul secuiesc nu

²⁷ Rezultatele statisticii comparative a lui Balogh, relevată numai în cifre globale fără observații sau completări de amănunt din partea cercetătorilor români (de ex. *Sec Rom.*, p. 125), sînt: Ciuc (jud.) 18, Treiscaune 60, Odorheiu 55, Mureș 59 sate ce s-au deznaționalizat în cursul veacului al XIX-lea.

²⁸ Balogh, *NfMgy.*, p. 641 „félszáz év előtt itt 12 helységben erős román kisebbség mutatkozott, de azóta eltűntek. Csak más kás két helységben s egyes székely faluk g. kath. kisebbségeiben maradt kevés nyomuk, a legtöbbben vallják az «oláh hitet» a következő *tiszta magyar* falukban... Ezek — azt hiszük — mind megmagyarosodott román eredetű elemek”.

²⁹ *NfMgy.*, p. 644 „félszáz év előtt e vonalon Esztelnek is fajtatöbbségre román falu volt s Kézdi Polyántól Oszdöláig mindenütt mutatkoztak erős román minoritások. De e fajnép a Kézdi székely talajban nem verhetett gyökeret. Esztelnek ma tiszta magyar község s környékén a beszivárgott romanokra csak a magyar elem g.kath. és kel. gör. vallása főredékei emlékeztetnek”.

³⁰ *NfMgy.*, p. 645 „... csak itt-ott van megmagyarodott g.kath. románok nyoma”.

³¹ *NfMgy.*, p. 648 „Mikóújfalú tiszta magyar helység, — de felekezeti többsége kel. gör. [cf. despre Micfalău, cap. IV, n. 44]; Al-Dobolyban a fajtatöbbség magyar s a feleketeti többség kel-gör.”.

s-a alăturat bisericii ortodoxe, legile ardelené n-au acceptat niciodată aceste confesiuni. Ungurii ortodocși din Secuime vor fi deci români maghiarizați”³². „Vlăhița și Căpîlnița au fost inițial așezări românești și azi sunt curat ungurești: românii s-au mutat [?] ori s-au integrat, — ca și alte minorități românești menționate de Lenk. . .”³³. Criteriile și rezultatele — chiar unilaterale, lacunare, cit și cum puteau să fie la un statistician ungur, ca atare în chip firesc agent al politicii oficiale maghiare, sînt totuși valabile, utile în linii mari, dar oricum rămîn parțiale (lipsa criteriilor diferențiate, ca acele oferite de antropologie, de documente, date arheologice etc.), iar din punct de vedere istoric nu sînt deloc satisfăcătoare; în locurile unde populația românească fusese trecută de voie ori cu forța la confesiunea ungurească (reformată, calvină, romano-catolică, unitariană), acolo evident că după acest criteriu „nu se mai găsesc și nu au existat români”. Dar cei care se consideră și se declară „oláhok” nu pot fi decît (foști) români, cum a relevat toată lumea, de ex. un publicist român la începutul veacului al XX-lea: „diferența între socoteala oficială (recensămîntul cu 40 857 român ✓ în Odorheiu, Ciuc și Treiscaune) și socoteala noastră (53 859) provine de acolo că în statistica oficială românii care nu știu românește nu se numără între români, pe cînd noi îi considerăm ca fiind tot de ai noștri, precum se consideră chiar ei înșiși, legați de corpul națiunii prin rit, obiceiuri, tradițiuni și conștiința națională. 'Dați-mi voie—zicea odată un român din Doboi Inferior (jud. Covasna) — să-mi exprim sentimentele românești în limba maghiară’³⁴. Românii trăind amestecați cu secuii și totuși avînd sentimente românești este un fenomen destul de curios — dar este realitate (asemenea unor români din Sătmar necunoscători a idiomului național. . .)”³⁵.

³² NfMgy., p. 648 „...mindezekben vannak erős kel.gör. és gör.kath. vallású kisebbségek, holott román ajkú fajnép alig fordulék bennök. Erdélyben a székely fajnép nem esatlkozott az orthodox egyházakhoz, erdélyi törvény ezeket sóha nem recipiálta. Aza orthodoxiához tartozó székelyföldi magyarok tehát mégmagyarosodott románok lesznek”.

³³ NfMgy., p. 652 „a két Oláhfalú—mint neve mutatja—eredetileg román telep volt s ma tiszta magyar: a románok elköltöztek [?] vagy beolvadtak. Ez lehetett sorsa a román kisebbségnek is, a miket Lenk altábornagy 22 magyar helységben talált s azota elenyészte k; gyenge nyomokat a g.kath. és kel. gör. vallású székely töredékekben véljük láthatni . . .”.

³⁴ La fel ca mulți alți țărani români secuizați în situații identice, de ex. moș Ștefan Vasi (Cășaș < Cășariu) din Merești (Odorheiu-Harghita), care nu știa nici un cuvînt românesc, în a. 1935 (GlasR., 1935, nr 159, p. 7, 172, p. 2 etc.).

³⁵ Augustin Paul (Delaletca), *Între Someș și Prut*, București, 1905, p. 105. — Originar din Letca (jud. Sălaj), A. Paul (1866—1921) a studiat filosofia și teologia la Budapesta și Graz; a fost profesor de limba germană la liceele din Focșani, Bîrlad, Brăila, Bacău (1893—1901), redactor la *Gazeta Transilvaniei* (1901—1907), interpret al Con-

Viguros începînd mai ales de la mijlocul veacului al XIX-lea, prozelitismul între românii Secuimii cunoștea uneori și recesiuni cu reacția elementului românesc trezit, unele reveniri, ca de ex. la Odorheiu aței „români deveniți maghiari care se întorceau la naționalitatea originară” sub influența acțiunii conștiente și perseverente a românului Ioan Florianu (Florián János), președintele tribunalului Odorheiu³⁶, ori a unor modeste intelectuali ai satelor, învățători și preoți formați în școlile din Sibiu și Blaj³⁷. Dar asemenea excepții rare, sporadice, lipsite de continuitate și de conducere centralizată, lipsă determinată de neputința politică și economică, de indiferența ori incapacitatea cercurilor conducătoare românești, erau limitate, departe de a putea zăgăzui ori întoarce cursul lucrurilor, adică acea acțiune susținută cu vigoare și perseverență de statul și bisericile ungurești.

Amestecul social-etnic, de dată străveche, de mari proporții și de lungă durată, este principalul aspect al structurii populației în Secuime, a acestui conglomerat de „națiuni” contopite în grupul secuiesc maghiarofon. La începutul veacului al XX-lea fenomenul deznaționalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în multe localități, — dar vestigiile documentare ale românimii în declin (cel puțin cele arheologice) erau vizibile peste tot, descrise (după A. Paul) de un istoriograf maghiar: „. . . acei ungurizați din punct de vedere al limbii și în bună parte ca religie se consideră încă mereu români. Cărți și însemnări bisericești, biserici dărăpănate și rămase fără nici unul sau cu puțini șovăielnici credincioși, cimitire părăsite cu cruci de lemn putrezite și amintirile oamenilor mai stau mărturie ale trecutului românesc. Integrarea decurge încet, dar sigur, asemenea cursului liniștit al apei care surpă malul . . .”³⁸. Dispăreau localurile

sulatului român la Budapesta (1907—1916), consul al României la Stockholm (1916—1919); era un eminent publicist și diplomat poliglot. *Acta Musei Porolissensis*, Zălau, VIII, 1984, p. 615—642 (St. Mindruț).

³⁶ *Ellenzék* (ziar), Cluj, 1882, nr 272, 28 XI, p. 3; nr 273, 29 XI, p. 3 „Florián-Florianu János udvarhelyi törvényszéki elnök — románokkal áraszította el a törvényszéket, román tanítót vitett Udvarhelyre, ő épített a templomkerítést, az Albina pénzeit ő helyezi el, magyarokká lett románok térnek vissza eredeti nemzetiségükre s birói állomásra kandidáltatta Velicanu urat, a kinek egyik fiát Horának, a másik fiát Klokának hívják” (Román világ Sz. Udvarhelyen).

³⁷ Dar cf. *Ellenzék*, 1895, nr 32, 8 II, p. 1 articolul „Oláhosodíke a Székelyföld [Se românizează Secuimea]?”; preoții ortodocși și gr.-cat. vorbesc perfect ungurește (cîm învățaseră în sat, la părinti), învățînd românește abia la Blaj și Sibiu: „aztán milyen hazafias érzelmük. Csak hallani kell őket s bizonyosok lehetünk hogy egy-két nemzedék után hire sem lesz a Székelyföldön az oláhoknak, mert teljesen elmagyarosítják az ilyen hazafias papok . . .”.

³⁸ „A kilencvenes évekből ismerjük egy háromszéki Astra közgyűlés érdekes és ranulságos laírását (A. Paul, p. 99—110). Ebből megismerhetjük az ottani románság viszonyát a székelységhez, hajlamát az elszékelyesedésre, értetlenségét az elfelejtett tomán nyelv és hagyomány iránt, épencsak a régi valláshoz, vagy ahhoz sem ragasz-

de cult, se dezagregau comunitățile confesionale, era uitată limba românească; dar conștiința obirșiei și puternica legătură instinctivă cu „legea” românească persistau prin generații; ceea ce pare a se fi păstrat cu mai multă tenacitate erau manifestările religioase, practicile de cult, atașamentul bătrînilor la slujbele și ceremoniile vechi de rit grecesc³⁹. De fapt, cum s-a remarcat de același erudit maghiar, procesul deznaționalizării și amestecului a fost în Secuime îndelungat, continuu, prea puțin tulburat de rezistențe ori reacțiuni din partea victimelor (ca acele de la Odorheiu, supra, p. 90); era adică „o luptă liniștită avînd ca urmare contopirea înceată, neobservată, a românimii între secui”⁴⁰. Elementul popular-rustic românesc era continuu resorbit (cel puțin pe plan lingvistic și cultural) de „națiunea dominantă” maghiarofonă, care fusese inițial (la ocuparea teritoriului și încă prin veacurile XIV—XV) desigur o minoritate, „mănunchiul de secui (maroknyi székelység)” cum spunea un scriitor ungar⁴¹; evident, în cadrul statului feudal maghiar, totul în sens unic mergea „categoric în favorul elementului unguresc”⁴², spre a se încheia în acea situație etnic-demografică și biologică ce nu poate fi observată corect la prima vedere, cum s-ar zice „cu ochiul liber”, ci numai prin studiul istoric adîncit, bine documentat, obiectiv. Este procesul de simbioză îndelungată și amestecul social-etnic secuiesc, întrezărit just de un erudit austriac la a. 1857: „inițial erau numai două clase, cavalerii (lófók), probabil unguri [adică: secui,

kodva. Ugyanakkor valami primitív ragaszkodásról is értesülünk, amellyel a nyelvíleg és jórészt vallásilag is teljesen elmagyarosodott még mindig az oláhokhoz tartozónak nevezik magukat. A román multnak egyházi könyvek, feljegyzések, omladozó és hívek nélkül vagy kevés lézenkő hívővel maradt templomok, korhadzó fakeresztű elhagyott temetők és az emberek emlékezete a tanui. A beolvadás lassú biztonssággal folyik, ahogy a csendesvízű folyó alámossa a partot...”, ErdÉvk., 1940—1941 (1942), p. 254. (Tóth Z. I.).

³⁹ Un singur exemplu de acest fel din cîteva sute cităm aici: satul Ozun (jud Covasna), cu cimitir avînd cruci cu text românesc și ortografie maghiară; mulți „secui” își recunosc obirșia românească. În unele cazuri, mortul este prohodit de reformați întii, apoi de preotul român adus chiar și din localități mai îndepărtate. În caz de boală gravă se recurge la slujba făcută de preotul român (inform. prof. At. Popa, Cluj).

⁴⁰ „... a csendes harc következménye a román elem lassú, észrevétlen beolvadása a székelységbe anélkül, hogy azt lényegesen átszínezni képes lett volna... Nagy általánosságban mégis csendben folyt a székely-román faji harc, alig észrevehetően, de határozottan a magyar elem javára” (ErdÉvk., 1940—1941, p. 252. Tóth I. Z.); „românii din Secuime—primul strat de populație în această parte—au suferit o deznaționalizare continuă, care s-a făcut mai ales de-a lungul drumurilor militare, unde îngrămădirea coloniștilor unguri a fost mai puternică în vederea apărării statului” (BulGeogr., XLI, 1922, p. 117, V. Mihăilescu).

⁴¹ Citat în GazOd., 1937, nr 219, 20 II, p. 1.

⁴² ErdÉvk., 1940—1941, p. 252 (supra, nota 40).

zakuli; supra, p. 89] și pedestrașii (gyalogosok), probabil o amestecătură de locuitori nemaghiari: vlași, slavi, pecenegi ș.a., care s-au maghiarizat treptat”⁴³ și la 1880 de P. Hunfalvy (supra, p. 84). Pe bună dreptate relevă cu o jumătate de veac în urmă N. Iorga „... secuii din Carpați în mare parte vechi români deznaționalizați cum o arată portul, felul de a-și construi casele și de a munci pămîntul...”⁴⁴, iar apoi „cu un număr de unguri la început, Secuimea s-a făcut din pierduții neamului nostru”⁴⁵, căci „așa de mult am dat, ca element uman secuilor, încît azi populația secuiască este în marea ei majoritate de origine românească”⁴⁶. Asemenea aserțiuni nu sînt cituși de puțin produsul unor excесе „patriotice” sau romantice și înseamnă numai relevarea (adevărat, încă fără o demonstrație documentată, cifrică, în prealabil, dar justificată în linii generale de constatățile unei lungi serii de respectabili erudiți, ca Benkő K., Kozma F., Hunfalvy P., S. Moldovanu, Balogh P., Aug. Paul ș.a.) a importanței ce azi rezultă a fi fost mult mai mare decît se credea înainte de a. 1918 (v. infra, p. 80—84), avută de componenta (un fel de „adstrat”) în populația rustică românească deznaționalizată și integrată în comunitatea secuiască maghiarofonă: este ultimul și cel mai important element etnic asimilat (masiv poate chiar începînd din veacul al XV-lea) și care a lăsat numeroase și puternice resturi în idiomul și mai ales în antroponimia Secuimii. Dar stabilirea și sublinierea unei asemenea realități istorice pe cale documentară (nu numai prin „logica” istorică ori etno-geografică nu înseamnă nicidecum o încercare de a se acredita ideea că „secuii sînt de origine românească”, ceea ce ar fi o ineptie ridicolă ce nu merită nici măcar să fie discutată, — aserțiune pe care însă (cu evidentă rea-credință) unii erudiți și publiciști⁴⁷ au încercat să o atribuie istoricilor și geografilor-etnologi români. Ar fi inutil și deplasat a zăbovi insistînd asupra unui asemenea lucru simplu și evident, îndeobște admis: „înrudirea secuilor cu valahii

⁴³ K. F. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, II, Viena, 1857, p. 99: Siculi, în trei clase (Siculi trium generum) primores (főnépek, első), primipili (lófók, lovasok, călăreții) și pyxidarii, plebei (gyalogosok, pedestrași). „Ursprünglich waren zwar nur zwei Standesabtheilungen: Reiter (lófók), vermutlich Ungern, und Fußgänger (gyalogosok), wahrscheinlich ein Gemische verschiedener nicht ungrischer Einwohner: Wlachen, Slaven, Petschenegen u.a., die sich allmählig magyarisierten”.

⁴⁴ N. Iorga, *La question roumaine en Autriche et en Hongrie*, București, 1915, p. 30, — fără să aducă dovezi necesare, pe care nici nu putea să le aibă la îndemînă în măsura cunoscută azi, dar nici măcar nu utilizează bibliografia maghiară (supra, p. 80—84, 89—90); cf. Szádeczky, *op. cit.* [nota 48], p. 267.

⁴⁵ *Astra*, 1926, nr 1, 1 XII, p. 1 etc. (N. Iorga).

⁴⁶ *ObsSEc.*, V, 1935, nr 2—4, p. 86 (A. Gociman).

⁴⁷ De ex. B. Hómán, *UgJB.*, II, p. 25 „der ungarfeindliche rumänische Historiker Iorga möchte in den Szeklern sogar magyarisierte Walachen entdecken”; Szádeczky (infra); un Siculus, în *EmlSzM.*, p. 643—645 (infra, cap. IV, 48), „... pedig ha a székelység román eredetű volna...” Tóth, *ErdM.*, 1942, p. 530.

este o legendă”⁴⁸. Legendă de care pe bună dreptate poate să fie indignat oricine, nu numai un istoriograf șovin și mistificator ca Szádeczky K.L.

Prin niște banalități, invective vulgare și insulte la adresa românilor și a istoricilor, generalizând în pripă câteva infracțiuni ale unor indivizi în epoca feudală („falsuri”, „minciuni”, „perfidie”, furturi etc. [cf. însă observațiile juste și rectificările în ce privește asemenea fapte constatate la unii români și în veacul al XIV-lea : RoumTr., p. 93—101, în epoca feudală, mai ales în veacul al XIV-lea : RoumTr., p. 93—101 „moravuri balcanice sau etică feudală”]), autorul credea că poate să escamoteze realitatea faptelor, esența problemei : deznaționalizarea masivă a românilor în Secuime, — observând însă pe bună dreptate că acest fenomen nu a fost demonstrat nici de Iorga, nici de frații Enescu (1915); dar dacă atare demonstrație n-a fost făcută de Iorga și Enescu, nu înseamnă că ea nu există. Este aici evident o răstălmăcire (falsă interpretare) a realității social-etnice pusă în lumină de cercetarea românească mai ales în deceniile 3—4 ale veacului al XX-lea, adică din puternicul amestec al elementului popular românesc integrat în cadrul etnic-lingvistic maghiaro-siculi. Una este fenomenul a m e s t e c u l u i social-etnic (secui + români asimilați, deznaționalizați), alta o b i r ș i a etno-lingvistică propriu-zisă (total diferită) a fiecăreia din aceste grupe naționale, care s-au contopit în defavorul celei de-a doua, scăzută și pierdută sub raport național și cultural-lingvistic în „națiunea siculică” ungarofonă. Înainte de componenta românească (a cărei integrare a durat, se pare, mai mult decît alte amestecuri, anterioare, putînd fi constatată documentar în veacurile XVI—XX), în „națiunea secuilor” au fost asimilate

⁴⁸ Szádeczky, K. L., *A székelyek oláh rokonságának meseje*. [Povestea despre nemșugul valahic al secuilor], în *Emlékkönyv Csengery János*, Szeged, 1926, p. 265—285 : într-o viziune romantic-patriotică, dar cam școlărească, aruncînd toate ponoasele și păcatele pe țărâtimea românească, bătrîmul Szádeczky vrea să încerce cu virtuți și trăsături eroice pe secui ; uită însă de pasaje ca acele din Marci Chron. Hungar., p. 436, 456 „Bisseni (pecenegii) atque Siculi vilissimi ; Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes „Bisseni (pecenegii) atque Siculi vilissimi ; Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes „Bisseni (pecenegii) atque Siculi vilissimi ; Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes etc. (citare în SzMÉrt., III, p. 225 ; UgJB., XXII, p. 132—133) ; ori ale lui Zamosius din veacul XVI/XVII nu numai „Siculi dura, et agrestis gens”, ci „barbari, ferae bestiae, latrones” etc. în legătură cu asasinarea lui Andrei Báthory, MonHHist., XXVIII, p. 353, 358, 360, 361 ; ori de popularul „székely góbé” ș.a. Szádeczky K. L. scoate concluzia că „secui nu pot fi români”, avînd alte... dezcky nu o admite în ruptul capului, n-o amintește cu niciun cuvînt) nu are a face cu acele trăsături bune sau rele, reale sau fictive, atribuite de istoriograf celor două grupe etnice și lingvistice. Evident că românii și secuii nu aveau nici un fel de „inrudire” genetică, ori lingvistică, precum încercă la 1926 să prezinte contorsionat lucrurile veteranul Szádeczky, ci erau a m e s t e c a ț i și apoi contopiți (începînd din sec. XV—XVII) în teritoriul „scaunelor” secuiești dintre Mureș și Harghita-Carpați.

și alte grupe etnice ori elemente izolate pătrunse ori rămase în „Terra Siculorum” : slavi, pecenegi, cumani, puțini sași etc., a căror prezență și „dispariție” este atestată de toponimie și probabil de unele antroponime ce pot să fi fost slavo-române ori numai slave, respectiv pecenego-cumane (*Basarab* etc. ; infra, p. 219), iar începînd din veacul al XVIII-lea numeroși armeni, mai ales în zona Gheorgheni, izolat și romi (infra, p. 236).

Astfel, în Secuime, la „nucleul ungaro-siculi” (adică : secui, *zakuli* maghiarizați) s-a adăugat și asimilat o serie de elemente alogene alcătuiind un amalgam social-etnic, maghiarofon (deci unitar numai din punct de vedere lingvistic și organizatoric-administrativ). Dacă factorul „nr 1” (prevalent cel puțin din punct de vedere politic-militar-organizatoric), care a constituit și denumit majoritatea localităților⁴⁹, cultural-lingvistic, a fost și este cel secuiesc-maghiar, apare evident că „nr 2” era cel rustic-ro mănesc, masele de țărani din t o a t e satele și de la periferia orașelor. Situația lor este schițată astfel de un istoric medievalist : „românii pe care secui i-au găsit ca locuitori ai Transilvaniei trăiau în vechea tradiție cunoscută sub numele de ‘jus valachium’, organizați în comitate și voievoodate locale. Obligațiile fiscale ale românilor față de rege erau asemănătoare celor secuiești, la fel și obligațiile militare. Pentru secui ca și pentru români nu a fost resimțită niciodată necesitatea de a reglementa printr-o diplomă de drepturi și privilegii speciale față de coroana ungară, căci cei dinții erau considerați ca un trib liber, cei de al doilea ca locuitori băștinați ai Transilvaniei supuși autorității

⁴⁹ Vechea t o p o n i m i e (localitățile) în Secuime este prevalent maghiară, mai mult decît în alte zone ale Transilvaniei : sînt în primul rînd numeroasele compuse cu elementele *-falva*, *-falu*, *-háza*, *-hely*, *-laka*, *-paták* etc., ori localități după mănăstiri și brașuri catolice : *Szent-György*, *Szent-Háromság*, *Szent-Király*, *Szent-Lélek*, *Szent-Márton*, *Szent-Mihály*, *-Miklós*, *-Simon* etc., *Boldogasszonyfalva* etc. ; mai puțin slavonă, cu deosebire în Treiscaune (Covasna) și sudul Ciucului : *Boroșneu-Borosnyó* (bruznovo), *Calnic*, *Cernaf*, *Covasna*, *Dalnic*, *Delnița (Delne)*, *Derjiu*, *Doboli*, *Estelnic*, *Ghelința*, *Harale*, *Hătuica*, *Hilib*, *Lisnău*, *Moacăsa*, *Ojdula*, *Papolec -Păpăuți*, *Peselnek* (Petriceni), *Poian*, *Putna*, *Saciava*, *Toplița*, *Tusnad*, *Varnița*, *Zagon* etc., preluate evident de secui de la populația slavo-română din zona de est a Secuimii ; SzMÉrt., III, p. 30 (Nagy G.) ; SzErTel., p. 34—54 (Karácsonyi J.) ; Balkan-Archiv (Lipsca), III, 1927, p. 1—96 (Die Orstnamen des Szeklergebietes, de O. Liebhart, studiu interesant și original, cu bogat material de fapte, dar cam superficial și dezordonat, cu multe etimologii greșite, diletantice) ; Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F., XLV, 1929, p. 33—329 (Siebenbürgen im Lichte der Sprache, de G. Kisch : etimologia toponimelor, numeroase soluții corecte, ingenioase) ; cf. și GyHNev. ; MgyR., I, p. 111—313 (Kelet-magyarország helynevei [Toponimele Ungariei de est], de Kniezsa, I. : p. 207—209 Ciuc, 209—212 Treiscaune, 293—294 Odorheiu) ; I. Moga, RoumTr., p. 50—71. H i d r o n i m i a : ErdÉvk., 1942, p. 27—73 (Erdély víznevei, de Kniezsa I., p. 50, 52—55 Secuimea) ; UgJB., XXIII 1943, p. 187—235. Elementele românești ori slavo-române (majoritatea recente) se referă mai mult la așa-numita „toponimie minoră”.

coroanei ...”⁵⁰. Treptat, în curs de 2—3 secole, acei „numeroși valahi” (supra, p. 3) au fost asimilați, maghiarizați în primul rînd prin limbă, apoi prin confesiune, antroponimie, conștiință. Este procesul social-istoric secular, just relevat în linii generale de Benkő K. (supra, p. 80), Orbán B. (supra, p. 80—81), Kozma F. (supra, p. 83), Hunfalvy (supra, p. 84), Balogh P. (p. 89), Tóth Z. I. etc., dar „ignorată” de alții vechi sau mai noi și care poate fi constatată documentar de peste trei veacuri. Cantitativ, componenta românească a secuilor în ansamblu poate fi evaluată la un coeficient între 25 și 35% (sau chiar 40%?), considerînd că (prezenți peste tot) în satele secuizate românii fuseseră în medie cam 1/4, 1/3 sau chiar mai mult din total, unele sate fiind în majoritate românești, fără a mai socoti elementele românești ce s-au păstrat în teritoriile vechilor „scaune”, adică la vest de valea Nirajului, în sudul și estul jud. Covasna, la Gheorgheni—Ciuc etc. Asemenea proporție poate fi admisă indiferent de măsura cît sînt de considerat ca sigure ori verosimile și concludente rezultatele biologice (infra, p. 49), ori observațiile fizionomice în ce privește „inrudirea” dintre secui și români, ca și unele criterii etnografice (port, obiceiuri etc.).

A m e s t e c u l social-etnic din perioada veche (veacurile XIII—XVI) în Secuime (ca și în alte zone lipsite de documente clare și explicite) este o problemă complexă, dificilă, necesitînd cercetări ample, îndelungate, adîncite, comportînd și multe ipoteze cu numeroase rezerve. Sigur este că populațiile „presiculice” (găsite de secui în vremea stabilirii lor aici), adică în ordinea cronologică a ivirii și după importanța lor: români, slavi, pecenegi (cumani?), elemente germanice etc. s-au amestecat și contopit integral sau parțial în majoritatea dominantă secuiască, — după cum au relevat cercetătorii (în special Czoernig și Hunfalvy, supra p. 84—85), în baza documentelor, cronicilor, antroponimiei, toponimiei și chiar a lexicului dialectal secuiesc. Dintre aceste populații alogene, singura care a rezistat parțial pînă azi era cea românofonă, care deci era și cea mai numeroasă (desigur mult mai numeroasă decît slavii, pecenegii, eventual albe populații și triburi rămase din perioada migrațiilor, laolaltă). Despre slavi și pecenegi⁵¹ s-a admis în general⁵² că s-au contopit direct între

⁵⁰ I. Moga, RoumTr., p. 134.

⁵¹ În Secuime, slavii sînt atestați numai prin toponime, antroponime și elemente lexicale (cuvinte slave în idiomul secuiesc); antroponimele slave sînt purtate mai ales de populația românofonă (infra, p. 217 și urm.), atestată ca atare în toate localitățile din veacul al XIII-lea pînă azi. Pecenegii (Bissenii) apar în documentele veacurilor XIII—XIV, în unele ca populație „dispărută” și înlocuită de secui (cf. de ex. cazurile citate în SzMErt., II, p. 260—263), ca și în toponime (cazuri izolate): *Bessenység*, *Uzon-Ozán*, *Ozunca*, *Oiluz* etc. și unele antroponime.

⁵² Czoernig, Hunfalvy ș.a., ca și Nagy G., SzMErt., II, p. 30—31, 260—263 etc.; acest din urmă autor, referindu-se la zona Treiscaune (jud. Covasna), cunoaște toate

tual acum 100, 60 sau 70 de ani limba română. Conscriptia nominală a enoriașilor parohiei românești Sintandrei de la a. 1904 și următorii (în arhiva parohiei ortodoxe din Miercurea Niraj) înregistrează vreo 70 familii (ceea ce corespunde la aprox. 350—400 suflete, adică majoritatea absolută a satului la începutul veacului al XX-lea), purtînd nume gentilicii de două tipuri: A) românești care sînt cam 20: *Baciu*, *Bogdan*, *Bucur*, *Ciboloca*, *Cornea* (Kornya), *Cozma*, *Daniel*, *Jacob* frecvent, *Lucea*, *Mogá*, *Moldovan*, *Nika*, *Nistor*, *Ola*, *Pauleti*, *Radu*, *Stan*, *Stroia*, *Suciu*, *Tolan*, — față de seria ceva mai numeroasă, B) ungurești (ori de tip-fonetism maghiar): *Avital*, *Balind*, *Biró*, *Boros*, *Cizmădia*, *Farkas*, *Fekete*, *Gal*, *Kádár*, *Lucaciu*, *Magos* (iu), *Maior*, *Marton*, *Mesaros* (iu), *Molnár*, *Oros*, *Páll*, *Pațar*, *Pastor*, *Simon*, *Szentgyörgyi*, *Tegő*; la ambele grupe de antroponime, etnicitatea românească a purtătorilor este indicată cu absolută certitudine de confesiunea orientală.

Valea (fost Iobăgeni, Jobbágyfalva, jud. Mureș), la a. 1755 229 persoane „uniti” (DocMur., p. 39), 1760: 19 familii (AnIstN., III, p. 683), 1783: 30 familii „non uniti” (p. 13,31); este notat greșit la a. 1839 și la 1900 ca „magyar” (NFMgy., p. 665), fiind de fapt locuit la 1839 de secui și români, cu două biserici românești: „von Seklern und Walachen bewohnt, mit einer griech. uniten und einer griech. nicht uniten Kirche versehen” (SbLex., III 177; avea 133 suflete „uniti”, Șemat., 1835, 57; [apoi numai 120, Șemat., 1880, 173]) și 30 familii „non uniti”, Șemat., 1846, 176), ca împoartant centru eclesias-tic românesc; la mijlocul veacului al XIX-lea avea două biserici: unitariană și gr-cat., construcție veche (probabil din sec. al XVIII-lea), ambele avînd clopotniță (MarsSz., p. 179). Conscriptia din 1783, ca și condicile parohiei Iobăgeni (în arhiva parohiei Miercurea Niraj) pentru anii 1830—1890 (puține epitafe la biserică veche de lemn) prezintă antroponime numeroase (gentilicii) tipic românești ca: *Boer*, *Demian*, *Gligor*, *Jakob*, *Kirilla*, *Kornya*, *Lapuj*, *Moldovan* (var. *Moldován*), *Nistor*, *Oltean* (*Oltyán*), *Paskuly*, *Radulyi*, *Sanduj*, *Stan*, *Stratya* (Istrate), *Úrszuj* etc.; alături de unele (mai puține) ungurești: *Cizmădia*, *Gergely*, *Illyés*, *Kintses*, *László*, *Márton*, *Molnár*, *Papp*, *Puskás*, *Zoltán* etc. „După antroponime, erati români în proporție de 80%, dar declarați români prin a. 1922—5 erau abia 5⁶/₁₀, vreo 10—12 familii; familiile *Moldován*, *Fekete*, *Csolóka*, *Farkas* Ludovic, Ioan, *Cizmădia*, *Deméter*, cu toate că unii erau romano-catolici, se afirmau români; în a. 1940 au fost maltratați de horthyști; pe grînda (talpa) bisericii o inscripție cu a. 1659 arată data construirii ei, în dosul altarului, cu litere chirilice se putea citi refacut-am acest altar io Molnar-Moraru...; familii cu nume maghiarizate: *Butulca* > *Butyulka*, *Sivea* > *Szítay*, *Stretea* > *Szratya*, *Negrea* > *Fekete*,

Moldovan > *Mozse, Dascal* > *Dászkal, Cismaș* > *Csizmădia, Rusu* > *Orosz* ș.a.; prin a. 1982 moșierul *Boér Trajan* a construit o biserică romano-catolică atrăgând pe locuitorii la această religie, după ce tatăl său, preotul *Boeru Traian*, greco-catolic, trecuse la religia ortodoxă în 1872, iar în 1874 trecuse la romano-catolici [atare „viraj” complicat: greco-catolic > ortodox > romano-catolici, era necesar din cauză că de la greco-catolici nu se putea trece direct la romano-catolici, neadmitându-se de către forurile Vaticanului, fiind ambele religii „catolice”]; fiul omonim, maghiarizat mai mult decât tatăl său, împlinea o dorință a acestuia” (inform. V. Găinaru). Prin asemenea etape, satul în majoritate românesc Iobăgeni (Valea) ajunsese a fi azi complet ungaro-sicilic.

Troița (Szentháromság, jud. Mureș) este azi sat curat ungaro-esc, cu excepția a vreo 5–6 familii care mai țin de parohia Miercurea Niraj; dar nimeni nu știe românește; avea patru confesiuni și are patru cimitire, trei ungrești (reformate-calvin, romano-catolic, unitarian), unul românesc. La 1835 erau 168 suflete (Șemat., 1835, 60), 200 la 1865 (Șemat., 126), 167 la 1876 (Șemat., 114); Șemat., 1932, p. 188 înregistra: 139 gr-cat. (români), 412 rom. cat., 110 ref., 90 unitarieni. La a. 1760: 13 familii (AnIstN., III, p. 684), 1789 erau 18 familii de „disuniți”: *Gabriel Czerna, Dragomir Juvon, Dragomir Paskuly, Rajko Maté, Ioannes Urszuj, Nici Lupuly, Kimpian Vaszi, Ioannes Czernye, Ioannes Szakács, Kimpian Nicula, Petrus Kimpian, Gabriel Timan, Ioannes Todor, Moldovan Mitra, Szöcs János, Szarka Lajuly, Szöcs Gligor, Olah Simion*. În veacul al XIX-lea parohia românească era un centru ecleziastic cu mai multe filii, iar matricola veche consemnează între a. 1840 și 1900 tabele de enoriași majoritatea cu antroponime românești (ori slavo-române): *Paskuly Petre, Blaga János, Makavi János, Moldován Szánduj, Markus Vaszi, Krisztán János, Vetkán Mihály, Regian Theodor, Blaga Szavuly János, Huruban János, Gyermán Flora, Ola Gherasin, Karatson, Drotsa, Popovits, Baes, Marósan, Szávuly, Ráduly, Kirilla, Serbu, Serban, Mare, Cornea (Kornya), Bucur* etc., alături de gentilicii ungrești: *Beres*, (Beresiu), *Osiki, Fekete, Hosszu, Máthe, Mogos(iu), Pall, Papp, Regeni, Sándor, Simon, Szakáts, Szöts* etc. în aceeași comunitate etnic-confesională. Cam aceleași nume de familie pe e p i t a f e l e (lespezi de piatră) în cimitirul de la vechea biserică de lemn părăsită, toate în limba maghiară: *Szavuj Mihály és Sándor ikertestvérek* (1919–1940, 1941), b.p.; *Raduj Iudit, Raduj Vilma, Ráduly Mihályné, Péterfi Mária* (1874–1940), *Raduly Mihály* (1874–1955), *Regian, Moldován, Bács, Paskuly*, — dar și ungrești ca: *Demeter, Fekete, Magas, Maté, Szakáts* etc. Că elementul românesc în veacul al XIX-lea era mai mult de 1/5 (cît pare să fie după confesiuni la

1932) o arată faptul că și în comunitățile confesionale ungrești sînt prezenți românii, dacă nu în arhivele respective (pe care nu am avut putința de a le consulta), cel puțin în „arhiva lapidară” care este necropola confesiunii: în cimitirul calvinilor antroponime ca *Veczkán, Béla, Sándor, Szkridon Mária*; mai numeroase în cimitirul romano-catolic: *Bács Gergely* (1902–1965), *Regián Mária* (+ 1923), *Vackán Dénes, Lázár, Mária, Mihály, Sándor* etc., dovadă că românii au trecut la ambele confesiuni ungrești. Dar în afară de aceștia, cu gentilicii românești evidente, existau între romano-catolici, calvini și unitarieni desigur și români cu nume ungrești (*Fekete, Demeter, Maté, Szakáts* ș.a.), pe care nimeni nu-i mai poate recunoaște azi. Pe monumentul eroilor din 1914–1918 (în centrul satului Troița): *Bács Sándor, Bustya István, Mátra János, Mátra Kozák, Moldován Sándor, Ráduly János, Regian Ferenc, Regian György, Vackán György*. Dintre ultimii români ai satului *Ráduly Gyula* (Iulius, n. 1908) a învățat românește la armată în Cernavodă prin anii 1930, dar tatăl său *Ráduly Mihály* (curator al bisericii, Șemat., 1932, p. 188) nu știa nimic românește, ca și, natural, soția sa de origine ungrească *Péterfi Mária* (epitafele lor mai sus), la fel ca tatăl și mama lui *Ráduly Mihály*: *Ráduly András* (Andrei, 1850–1928) și *Kornya Anna*; deci pe la mijlocul veacului al XIX-lea românii din Troița nu mai vorbeau românește (ori vorbeau foarte puțin, discontinuu); dar în biserică unii știau să cînte românește, în sec. al XX-lea, de ex. cantorul *Szöcs György* (mort la 1930), cînta toate răspunsurile serviciului perfect românește, fără să cunoască limba română.

Sărățeni (fost *Sărata, Sóvárád*, jud. Mureș, pe *Tirnava Mică*), avînd în a. 1910: 1731 locuitori, 1686 maghiari, 19 români, 23 evrei; menționată o biserică acum o jumătate de veac, iar la începutul veacului al XIX-lea avînd două biserici românești⁸⁴, dar numai 115 suflete de „uniți” (Șemat., 1835, 160), apoi 38 (Șemat., 1865), 36 (Șemat., 1876, 128), 65 (Șemat., 1880, 272); sînt frecvente numele gentilicii românești, de ex. la a. 1783 și 1790 „disuniți”: *Teodor Lazar, Pasko Kratson, Ioannes Pasko, Ioannes Nyisztor, Demetrius Nyitra, Mihael Nyisztor, Georgius Nyisztor, Ioannes Olah, Mihael Pintyi, Pasko Szavuly, Petro Maté, Ioannes Opra, Koszta Pintianu, Nehéz Teodorus, Ivan Latu* etc. (DocMur., p. 27–28 și 54); pe monumentul eroilor din 1914–1918: *Atyim* (Achim-Akim) *Péter, Blaga Miklós, Dallya* (Dalea) *Albert, Moga Dénes, Moga László, Moldován Sándor, Pasko Dénes, Ráduly Ferenc, Recsán* (Receanu) *Miklós*, —

⁸⁴ SbLex., IV, p. 88: „Sóvárád, von Szekleru und Walachen bewohnt, mit einer griechisch-unierten, einer reformierten und einer griechisch-nicht unierten Pfarre und Kirche, zu welcher letzterer Kibéd, Magyaros und Makkfalva [Ghindari] als Filialen gehören”.

adică zece nume românești din totalul de 100 eroi, în timp ce „populația românească” indicată de recensământul a. 1910 era de 19 din 1731 locuitori. Epitafele din necropola satului (majoritatea, firește, de lemn, ori anepigrafe, corodate, indescifrabile), ca și datele consemnate de N. I. Dumitrașcu (GlasR., 1936, nr. 153, p. 5 — *Prăid*, p. 73) prezintă nume ca: *Atyim Lajos*, *Mihály*, *Sándor*; *Blága György*, *József*, *Ilyésné Pasko Mária*, *Blága Péter*, *Sándor*; *Bokor* (Bucur); *Botozan* (Botizán) *Agnes*; *Dalia Pál*, *Dálya András*, *Mózes*, *Dalja János*, *Mária*, *Zsuzsanna*, *Daja Pálné*; *Kimpián József*, *Katalin*; *Kirilla János*, *József*, *Lázár*, *Simon*; *Kindea*; *Közta*; *Moga Elek*, *Péter*; *Moldován Arpád* (!), *Sándor*, *Vilma*; *Paskó Irinya* (Ierimie), *János*, *Sándor*, *Teréz*, *Páskuly Lidia*, *Miklós*, *Pál*; *Ráduly György*, *István*, *Lidia*, *Liha*; *Recsán Arpád* etc.; un *Pintyi János* în veacul al XIX-lea (MarSz., p. 239); *Moga Moise* (GázMur., 1933, nr. 42) și mulți alții. Că nume ca acele de mai sus (și altele de același fel) aparțin unei populații românești, de confesiune orientală (secuizate) este evident și absolut inutil a mai fi demonstrat aici, rezultând și din datele statistice; de ex. (la Sărăteni — Sôvárád) existau la începutul veacului al XX-lea abia „19 români” din 1731 locuitori (în schimb bogata serie de antroponime-gentilicii, bisericile și credincioșii în Șematisme), la 1760 existau 25 familii (AnIstN., III, p. 685), deci nu mai puțin de 150—200 locuitori români (acei „neuniți” menționați nominal în 1783), divizați în două confesiuni la începutul veacului al XIX-lea. Diferența de la „19 români” (a. 1910) la cel puțin 150 în a. 1760 este justificată, explicată parțial de tabelul antroponimelor citat mai sus (evident lacunar, departe de a fi complet).

Valea Casinului, vechiul „scaun” Casin (Kászonszék), după registrele parohiei din Doboi-Imper, referitoare la familiile românești de la începutul secolului al XX-lea și din 1952 (cercetate și comunicate de etnograful clujean N. Dunăre) situația este următoarea

Anul	Doboi	Imper	Plăieșii de Sus	Iacobeni	Plăieșii de Jos	Casinul Nou	Total
1901	41	54	105	109	29	60	398
1952	41	44	48	79	25	10	247

Diferența în minus: 10, 57, 30, 4, 50, 151

La cele 247 familii românești înscrise în evidența pentru impozitul de cult, trebuiesc adăugate: 5 familii românești baptiste (2 în Doboi, 3 în Imper); câteva familii (sărace de tot) neînscrise în evidența impozitului pentru cult. Numărul total al familiilor care la

1952 se considerau ele însele românești este de 25. La 1901 numărul românilor în fostul „scaun” Casin (Kászon) este evaluat la 2000, în 1952 la abia 1000 locuitori⁸⁵. Antroponimia acestui grup de românosecui este în majoritate românească, în parte ungurească ori „tradusă” în ungurește: *Bucur* (Bokor), *Csiki*, *Demeter*, *Dimi* (Dima), *Fekete* (Negru), *Gecö* (Gheție), *Hosszu* (Lungu), *Karacson* (Crăciun), *Kélemen* (Clementie), *Kozsok* (Cojoc, Cojocar), *Koszt* (Costi, Costea), *Kurta* (Curta), *Lingurar* (Lingurariu), *Maro*, *Mohán*, *Pinti*, *Postuly* (Postui), *Raduly* (Radul), *Román*, *Szakács* (Socaciu), *Szöcs* (Cojocar), *Serban*, *Siloty*, *Simon* (Simion), *Solnai*, *Sztojka*, *Szücs* (Suciu), *Todorán*, *Tulit*, *Váncsa*, *Vaszi* (Vasile), *Zecula*. Azi (și chiar de vreo câteva decenii), toți românii-secui în valea Casinului vorbesc un *g u r e ș t e*, nu cunosc (de acasă) limba română decât în măsura cât au învățat-o la școală, în armată ori prin orașele din România veche (Galați, Bacău, București etc.), la fel ca cei din valea Nirajului, Tîrnavei Mari și Mici, Oltului, Homorodului ș.a.

Situația trebuie să fie ori să fi fost asemănătoare (chiar identică sau în proporții mai mari) în majoritatea dacă nu chiar în totalitatea satelor Secuimii, — cum s-a spus și rezultă ca un lucru simplu și evident: deplina concordanță (cu nuanțări și diferențieri specifice, locale) între antroponimie (gentilicii, românești și maghiare), confesiune și etnicitatea originară.

Fazele scăderii populației românești ca atare în Secuime, adică dispariția ei din evidența românească (a confesiunilor românești) este reflectată în oarecare măsură de cifrele șematismelor eparhiale (mai ales dintre a. 1835 și 1880; fără a exclude trecerea din o confesiune românească în alta); acolo unde procesul de naționalizare încă nu s-a desfășurat destul de intens la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, cifrele se mențin, unele chiar sporesc (de la a. 1835 la 1865 și 1876), spre a scădea apoi brusc către sfârșitul veacului al XIX-lea. Iată câteva cifre mai semnificative din șematismele Blajului:

Cernat (Covasna) 38 suflete (a. 1835), 62 (1865), 42 (1876), 3 (1880);

⁸⁵ În opera de analiză și sinteză demografică a lui Balogh (NIMGy., p. 641) sînt la a. 1830 „magyar-román” satele Plăieșii de Jos, Plăieșii de Sus, Imper, Iacobeni, iar Casinu Nou era curat unguresc, în timp ce toate cinci localitățile erau curat „magyar”, avînd însă fiecare între 5 și 30% minorități „gr.-cat.”, adică „foștii” români. Dicționarul localităților din a. 1921 (C. Martinovici, K. N. Istrăte, *Dicționarul Transilvaniei, Banătuții și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921) dă pentru: Imper români 289, „unguri” 820; Plăieșii de Sus 220 și 996; Iacobeni 376 și 991; Plăieșii de Jos 125 și 926; Casinu Nou 209 și 1642. Evident că mai aproape de realitate este registrul bisericesc, cu numărul familiilor din fiecare sat, în a. 1901, redînd ce mai rămînea înainte de penultima (a. 1910—1918) și de ultima (1940—1944) etapă a curentului de maghiarizare.

Turia de Jos (Covasna) 213 (1835), 246 (1865), 210 (1876), 110 (1880);
Crăciunești (Karácsonfalva, jud. Mureș) 152 (1835), 207 (1865), 192 (1876), 148 (1880);
Ivănești (Mureș) 87 (1835), 130 (1865), 150 (1876);
Șardu Nirajului (Mureș) 151 (1835), 211 (1865), 250 (1876);
Merești (Odorheiu-Homorod) 368 (1835), 422 (1865), 452 (1876), 468 (1880);
Dealul (Oroszhegy, Odorheiu) 66 (1835), 80 (1865), 101 (1876);
Nicoleşti (Niraj, Mureș) 162 (1835), 43 (1865), 61 (1876), 60 (1880);
Aldea (Odorheiu-Homorod) 30 (1835), 4 (1865);
Boroșneul Mare (Covasna) 114 (1835), 45 (1865), 26 (1876), 20 (1880);
Ilieni (Covasna) 179 (1835), 180 (1865), 70 (1876), 55 (1880);
Valea Crișului (Covasna) 112 (1835), 28 (1865), 9 (1880) etc.
 Scăderea cifrelor (la ambele confesiuni românești) continuă peste tot, ireversibil, spre a. 1900, ajungând în curs de câteva decenii pe alocuri la zero. Diferențele de efective erau evident trecute la confesiunile ungurești romano-catolice, reformați, unitarieni.

Reromânizarea. Pierderile catastrofale suferite de populația românească timp de 2—3 veacuri în Secuime—straniu fenomen social-istoric, care poate să apară ca o veritabilă ciudățenie în epoca modernă: dispariția cu totul paradoxală a unui neam întreg „înghițit” de altul—nu puteau fi recuperate nici pe departe cu acțiunea „reromânizării”, acel „act de restituire a unui rapt revoltător din patrimoniul nostru etnic” (Trans., LXVIII, 1937, p. 470), act ce s-a început sporadic în anii 1930 de către autoritățile românești, prin „Astra”, școli, presă, conferințe, biserică etc., în cadrul unui remarcabil și deplin justificat interes și entuziasm colectiv (care însă adesea era mai mult aparent, formal, superficial). Pe bună dreptate și consecvent se relevă și se urmă obiectiv principiul: „va înțelege oricine că acela care merge la biserică românească și se zice Oláh, acela este om de al nostru și avem tot dreptul și datoria de a-l reclama, chiar dacă nu le-ar plăcea acelora care ni l-au luat. Îl vom lumina și va înțelege și el că numele și legea cer, ca un compliment necesar, limba. Atât și nimic mai mult”⁸⁶. Era încă și este limpede că nu numai cei ce „și zic Oláh și merg la biserică românească” (ori „au fost”) români, ci și alții mulți, toți care poartă antroponime (gentilicii) românești ori ungurești (schimbate ori traduse). „Nimeni nu intenționează deznaționalizarea ungu-

⁸⁶ N. Iorga, *Astra*, 1927, nr. 8, 20 I, p. 1.

rilor sau a secuilor, dar nu se mai poate tolera ca zeci de mii de suflete, cari se mărturisesc români, își au tradiția și obiceiurile familiare păstrate și strâns legate de masele neamului românesc, să rătăcească și astăzi...”⁸⁷; „nu vrem să românizăm nici un ungur, cerem însă reromânizarea secuizaților”⁸⁸, fiind de altă parte clar și simplu că „nimeni nu ar avea de ce să protesteze contra unei acțiuni românești (care întirzie din nefericire) de readucere la matcă a românilor ce și-au pierdut graiul strămoșesc și care și astăzi declară — în limbă streină — că sunt români. [Dar] înaintea oricărei încercări oficiale, studii temeinice de amănunt riguros controlat trebuie să lămurească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în atare direcție”⁸⁹, — studii care nu numai că „nu abundau”, dar erau foarte anemice, parțiale, superficiale, lipsite de metodă și documentare. Prin contribuția multor activiști culturali, intelectuali ai satelor și organelor administrative (prefecți, pretori, magistrați etc.), ca dr. V. Bidu, V. Sibiianu, I. Rafiroiu, A. Nistor în Treiscaune (Covasna); I. Steriopol, M. Cionca, I. Salanțiu, O. M. Dobrotă în Odorheiu (Harghita); P. Pașnicu, R. Robu în Ciuc (Harghita); E. Câmpianu, I. Bozdog, T. Popa, I. Olteanu, V. Netea ș.a. în jud. Mureș; C. Angelescu, R. Seișanu, S. Teposu ș.a. în (București), au fost detectate și chiar lămurite și readuse la românism multe grupe de români din cei maghiarizați de curind (adică din veacul al XIX-lea, de ex. valea Nirajului la Troița, Iobăgeni-Valea, Sintandrei, în Odorheiu la Vlăhița, Merești, Ocland etc.)⁹⁰. Dar acțiunea nu a dat rezultate

⁸⁷ I. Bozdog, *Progres și cultură*, I, 1933, nr. 1, p. 22

⁸⁸ *GlasR.*, 1936, nr 184, 10 IV, p. 1; nr 190, 8 VII, p. 7; *NmN.*, 1936, nr 3; 19 I, p. 4 etc. „Nu vrem să tiranizăm pe nimeni, nu vrem să reedităm vechea politică maghiară, — dar nici nu putem lăsa ca frații noștri desnaționalizați de maghiari să fie pierduți pentru veșie”, *Nașunea Română* (Cluj), 1937, nr 93, 25 IV. Despre acțiunea de reromânizare (planuri, metode, mijloace, perspective) cf. în general mai ales presa citată *RevTeol.*, XVII, 1927, p. 278—284 (A. Nistor), *Trans.*, LXI, 1930, p. 153—162 (Problema culturii românești în ținutul secuilor, S. Opreanu), LXV, 1934, p. 343 (I. Bozdog, care însă califică totul astfel: „câteva anchete superficiale, chestionare cu broșuri întreprinse de oameni bineintenționați, dar necunoscători ai realităților, iată la ce se reduce toată acțiunea noastră în Secuime...”); *ObsSEc.*, V, 1935, nr 2—4, p. 88—93 (A. Gociman); *MijlDesn.*, p. 55—66 (I. Tuțuianu); *Trans.*, LXVIII, 1937, p. 470—471 (I. Breazu). Un repertoriu al bibliografiei cu încercarea de „sintetizarea” acestor acțiuni se află în art. lui Tóth Z., *Az „Astra” românosító tevékenysége a Székelyföldön* [Acțiunea romanizatoare a Aștrei în Secuime], în *ErdÉvk.*, 1940—1941, p. 251—308, cu amplă documentare, dar cu lacune și numeroase denaturări a realităților.

⁸⁹ *GazMur.*, 1933, nr. 24, 186.

⁹⁰ De fapt abia după a. 1930 s-a încercat și început cercetarea mai sistematică, documentată, urmărind prin fișe individuale, „întocmirea unei statistici a populației din jud. Odorheiu, Ciuc și Treiscaune, spre a putea stabili (pe cât posibil mai precis) originea etnică a locuitorilor și numărul românilor cari din diferite cauze și împrejurări au fost secuizați în ultimele decenii” (*NmN.*, 1934, nr. 15—16, 23 XII, p. 5). Lipsa

apreciabile din cauză mai întâi că (lipsind o documentare corectă și completă, exhaustivă, servind drept justificare precisă social-istorică și juridică), din capul locului nu se putea recupera în câțiva ani sau două decenii ceea ce se pierduse treptat în două veacuri printr-o acțiune îndelungată, perseverentă, în condiții deosebit de favorabile politico-juridice, economice și culturale cum au fost cele care însoțeau integrarea lentă în comunitatea socială și etno-lingvistică secuiască a maselor rustice românești, care fuseseră lipsite de formele organizării politice și culturale proprii, despoiate de instituții școlare și ecleziastice în limba națională, deci fără forța colectivă de rezistență la presiunea maghiarizatoare. De fapt, în a. 1918, în cele mai multe sate procesul deznaționalizării (cel puțin în ce privește limba vorbită) era consumat demult, încheiat și ireversibil, — după ce lăsase abia câteva amintiri despre „foștii români”, ruine de biserici pustii, confesiunea orientală sau amintirea ei, locuri sau nume de cimitire românești uitate în paragină, antroponime maghiarizate ca formă și terminație, al căror caracter românesc rezultă uneori numai pentru filologi și arhivari. În cele mai multe locuri, acțiunea (aparținând ca ceva artificial, anacronic, chiar absurd) ar fi trebuit luată de la început, ca „de la alfa”, — căci ea nu se mai exercită propriu-zis asupra celor pe care-i maghiarizaseră stăpînii feudali și aparatul birocratic cu bisericile ungurești în veacurile XVIII—XIX și care (dacă, atunci, ar fi existat mijloace de contracarare) mai repede și ușor puteau fi aduși, „reromânizați” decît fuseseră deznaționalizați acum un veac.

Acțiunea românească venea cu întîrziere de un secol și nu se putea exercita asupra... mortilor, ci eventual asupra nepoților a celor, descendenți care fuseseră trecuți printr-o substanțială metamorfoză culturală și socială, fiind de fapt „alți oameni”, care sub influența educației și propagandei de cîteva decenii ușor apăreau nu numai ca „cei mai curați reprezentanți ai națiunii siculice”, ci unii dintre ei chiar dușmani înverșunați (după situație) ai poporului

însă, o catagrafie completă a tuturor punctelor unde există în veacurile XVIII—XIX o populație românească; atare evidență lipsește și azi, cînd devine mult mai greu (dacă nu imposibil) de întocmit (mai ales după așii ocupației horthyste, 1940—1944) decît ar fi fost cu 4—5 sau mai multe decenii în urmă. În a. 1935 „se lucra la Ministerul Instrucțiunii, [București] de acord cu celelalte ministere la un proiect unitar pentru readucerea românilor înstreinați la sufletul neamului. Acest proiect va rezolva definitiv problema românilor deznaționalizați” (cf. GlasMur, 1935, nr 22, 1936, nr 62, 63 etc.).

Din punctul de vedere științific-istoric care ne interesează aici este mai important — în chip firesc — nu „reromânizarea”, adică revendicarea și recuperarea pierderilor (interesante din punct de vedere politic și propagandistic), ci stabilirea adevărului obiectiv pe cale documentară, în ansamblu și în detalii, realitatea procesului maghiarizării, sat de sat, în fiecare perioadă și etapă; se stabilește astfel, în primul rînd, permanența și continuitatea elementului autohton românesc în toată Transilvania, pînă la Carpați și în afara lor.

din care și trăgeau obîrșia (ca Ráduly-Radul L. la Chileni, supra, p. 118; ori ca unii din valea Nirajului, p. 74). Atare situație, tristă dar adevărată, lăsa impresia că „reromânizarea” n-ar fi fost o acțiune de recuperare firească, justă, ci o simplă „românizare” brutală, abuzivă, a unor „secui neașși” (secui artificiali, cum s-a văzut și bine se știa de toată lumea: români care nu mai vorbeau românește, cei mai mulți poate nici măcar nu mai știau clar că sînt ori au fost odată români), stîrnind reacțiunea unor elemente conducătoare șovine, locale (mai ales preoțimea ungurească și aristocrația, politicienii, capabili să prezinte totul ca „fiecțiune romantică a propagandei românești”, asemenea deputatului Pál G.). Dar populația secuizată din multe sate (ca: Eliseni, Cușmed, Simonești, Filiași, Găgiu, Sălaș, Betești, Atid, Bodogaia etc.) cerea insistent în repetate rînduri autorităților românești să fie ajutată spre a reveni la obîrșie; nu în toate cazurile a primit ajutorul cerut, sprijinul material și moral din partea guvernelor burgheze și a birocrăției administrative din Secuime. În cuprinsul unei singure generații „reromânizarea” nu s-ar fi putut realiza pe deplin ori măcar în proporție cît de cît apreciabilă (apropiată de dimensiunile adevărate ale maghiarizării treptate și profunde, în curs de cel puțin 3—4 generații, din veacul al XIX-lea). Ea apărea ca foarte complexă, în unele zone chiar imposibilă nu numai din cauza atmosferei de confuzie în orientarea și organizarea național-politică a României din a. 1920—40 (cu plaga politicianismului sectarist și afacerismului — mai ales la Tirgu Mureș —, a indiferenței guvernelor, a partidelor⁵¹ și a multor organe de stat ale burgheziei și moșierimii românești, gilceava confesională între chiriarii români mai ales în Mureș și Odorheiu), ci din situația obiectivă, a condițiilor istorice date, și n-ar fi fost realizabilă nici chiar adoptînd mijloacele superioare și metode energice, brutale, mult mai eficiente cu care feudalismul și statul ungar cu bisericile ungurești desfășuraseră acțiunea lor nefastă în ultima etapă a maghiarizării (veacurile XIX—XX). De altfel, deznaționalizarea românilor în Securime nu a încetat peste tot în a. 1918, ci a continuat în unele locuri și după acea dată, spre a fi reluată cu violență și cruzime sporite în perioada ocupației horthyste (1940—1944).

Sarcinile cercetării. Este evident și inutil a fi repetat faptul (subliniat de mulți cercetători români) că studiul istoric al situației demografice — adică al populației mixte secuiești și românești maghiarofone, din care s-a alcătuit așa-zisul „bloc secuiesc” — în estul

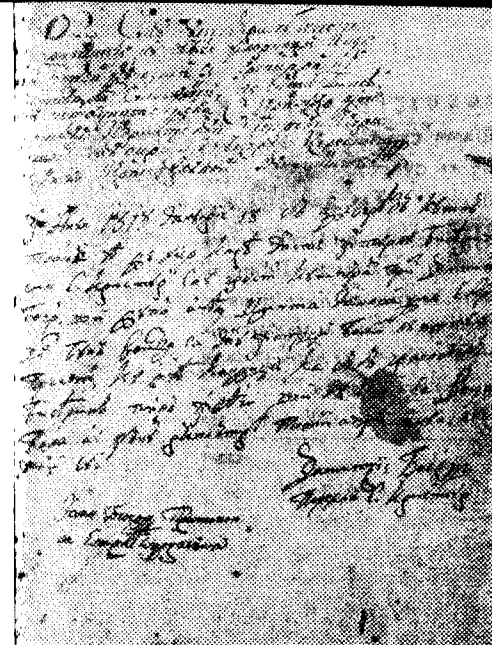
⁵¹ Majoritatea politicienilor din România Mare (a. 1918—1940) erau indiferenți față de problema românilor din Secuime (secuizații), nu numai miniștrii ca un C. Argetoianu, dar și unii „naționaliști” ardeleni ca poetul Octavian Goga și alții.

Transilvaniei, va fi necesar a se face la fiecare localitate în parte, „... studii temeinice de amănunt riguros controlat să lămurească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în această direcție”, releva în a. 1933 un gazetar mureșan (supra, p. 135). Se va ține seamă de toate elementele documentare în fiecare etapă, astfel: cele mai vechi informații sau indicii (cf. supra, p. 44—52) și date statistice din veacul al XVIII-lea; datele statistice din veacul XIX-lea, indicații asupra caracterului mixt ori a simplei prezențe și coexistențe a elementului popular secuiesc și a celui românesc (Șematisme; Lenk ș.a.); prezența unor c o n s t r u c Ț i i și materiale arheologice ori resturile lor, ruinele (biserici, clopotnițe, cimitire etc.); cărți vechi⁹² și d o c u m e n t e⁹³, a n t r o p o n i m e atestate documentar în urbarii, conșcripții, matricole, scrisori, epitafe, construcții, porți⁹⁴, obiceiuri, produse meșteșugărești etc., ori semnalate în literatură, scrieri, presă, respectiv vii și curente azi la populația secuiască ungarofonă; t o p o n i m i a (locuri, dealuri, văi etc.): situația c o n f e s i u n i l o r în veacurile XIX—XX; informații și tradiții ca și orice reminiscențe despre apartenența elementelor ori a satelor ungarofone; i d i o m u l vorbit acum ori în trecut (cuvinte, expresii, formule, calcări); studiul antroponimelor românești (slavo-române), cazurile de traduceri și înlocuiri cu nume ungurești, care sînt deosebit de semnificative; obiceiuri, practici, datini, portul etc. Asemenea date și materiale sînt în primul rînd interesante și de mare importanță pentru adevărata istorie a așezărilor și a populației în ansamblul teritoriului Secuimii;] fără ele (adică fără de faptele restabilite pe baza documentară ce nu are de făcut incriminări, nu caută rectificări imediate și reparații, nici responsabilități ori „sanctiuni”, care ar fi anacronice și absurde), trecutul și structura reală a acestei zone ar fi nu numai lacunară și ero-

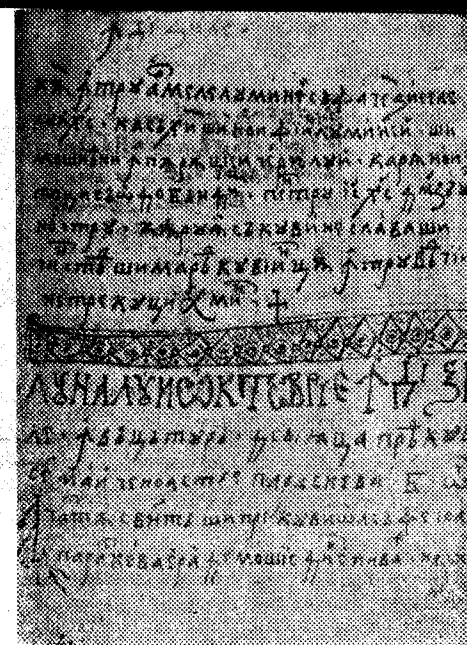
⁹² MemIst., III, XVIII, p. 222—231 (N. Iorga); N. Sulică supra.

⁹³ „Ceea ce trebuie făcut, răbdător și migălos, în largi proporții, este o îndoită operă: orice carte din Ardeal, mai ales din asemenea părți, trebuie scotocită și notițele de pe ea clasate și publicate... Dar pe alături, o statistică generală a tuturor registrelor și pieselor din arhivele publice și mai ales judecătoriilor nu trebuie să întirzie, înștiințîndu-se funcționarii (uneori fără simțul răspunderii lor) că ei nu au dreptul de a distruge sau vinde acest material, care ne poate ajuta să reconstituim viața unui neam împiedicat așa de multă vreme (aproape două milenii) de a țesu la plină lumină a publicității. Căci istoria românilor din Ardeal trebuie scrisă sat de sat, cu preoții și țărani lor, ca să se vadă că am fost și cum am fost” (MemIst., III, XVIII, p. 231, Iorga).

⁹⁴ De ex. Húszka József, *A székely ház* [Casa secuiască], Budapest, 1895, '96 p. în 4°, cu teorii aberante despre elemente constructive (poarta etc.) aduse din Asia dar cu unele nume românești de secu: *Bogdán, Bokor, Koszta, Mihalyko, Vaszi* etc.

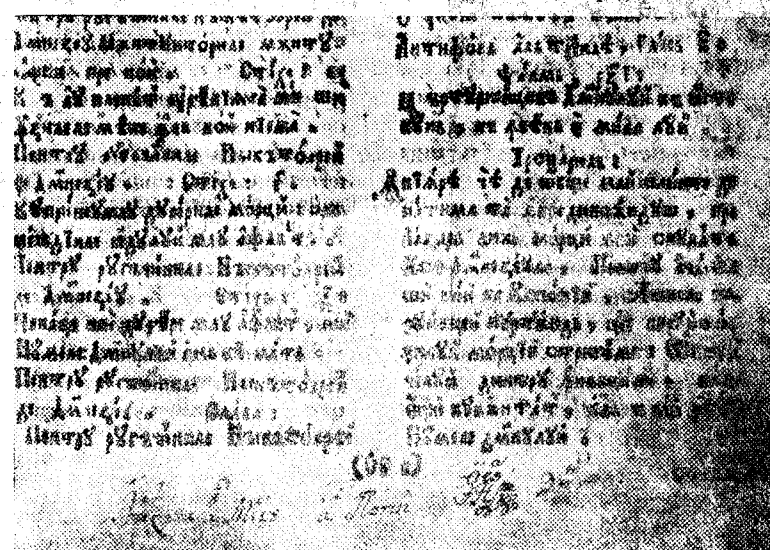

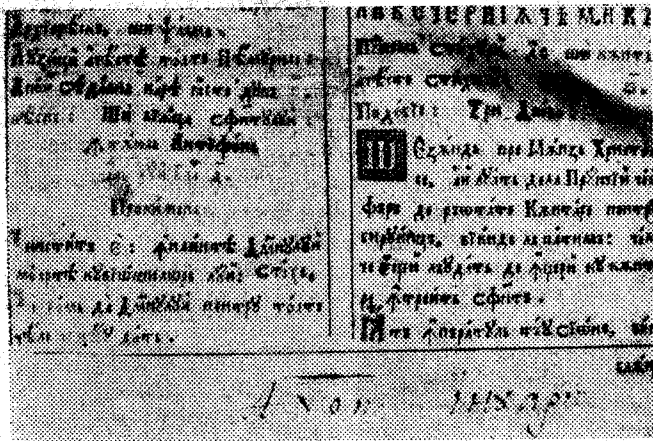
46 Însemnare de cumpărare pe Strascnicul de Blaj (1773), în 1802, pentru biserica românească din Cristuru Secuiesc (Col. mănăstirii Toplița)

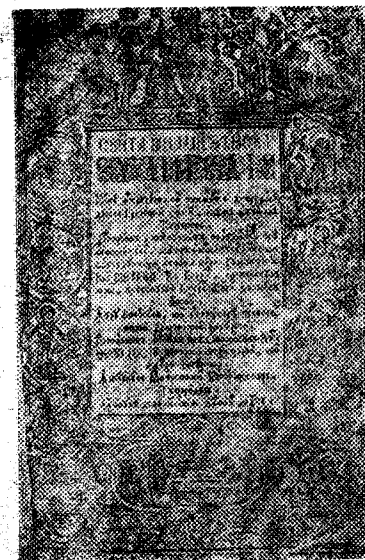
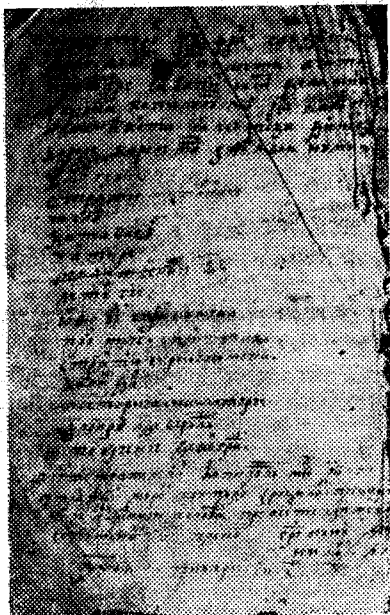
48 Prăznicar-manuscris (inceputul see. XVIII), de la Ciucsingergiu (Col. mănăstirii Toplița)

47 Strascnic (Blaj, 1773), de la Porumbeni Mari cu semnătura popii Ionasc din loc. (Col. mănăstirii Toplița)

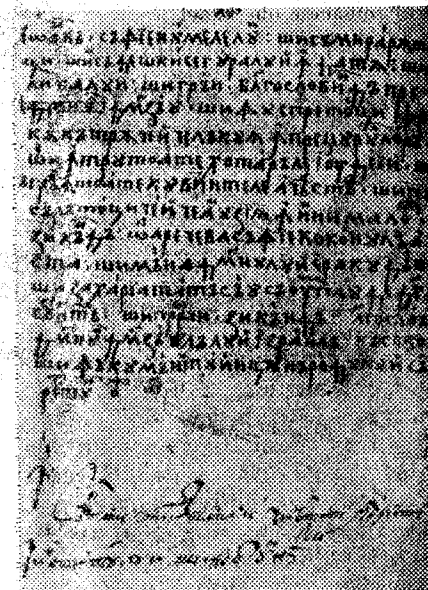
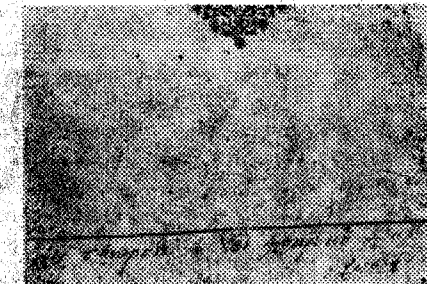

49-50 Strasnic (Blaj), de la Ciucșin-georgiu, cu data 1778 când este lăsat moștenire de papa Bucur fiilor săi (Col. mănăstirii Toplița)

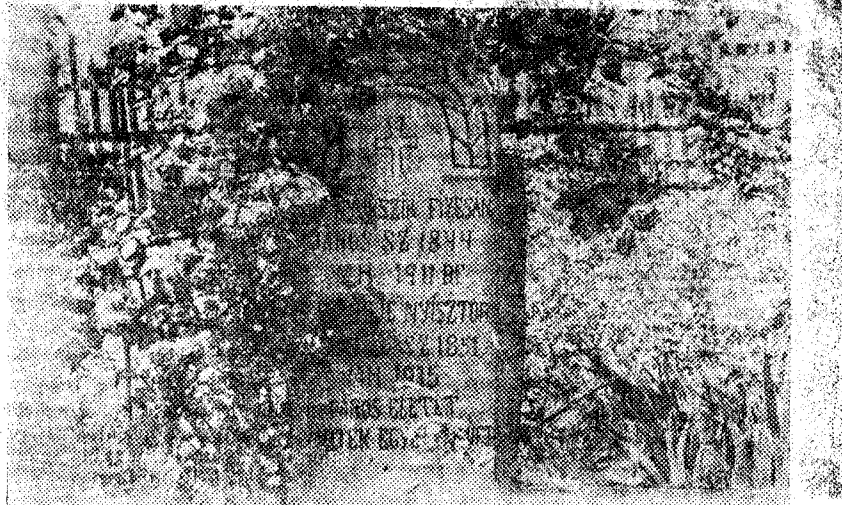
51-52 Filă de titlu din Evanghelia de București (1862) cu însemnarea credințioșilor de la Subcetate (Col. mănăstirii Toplița)

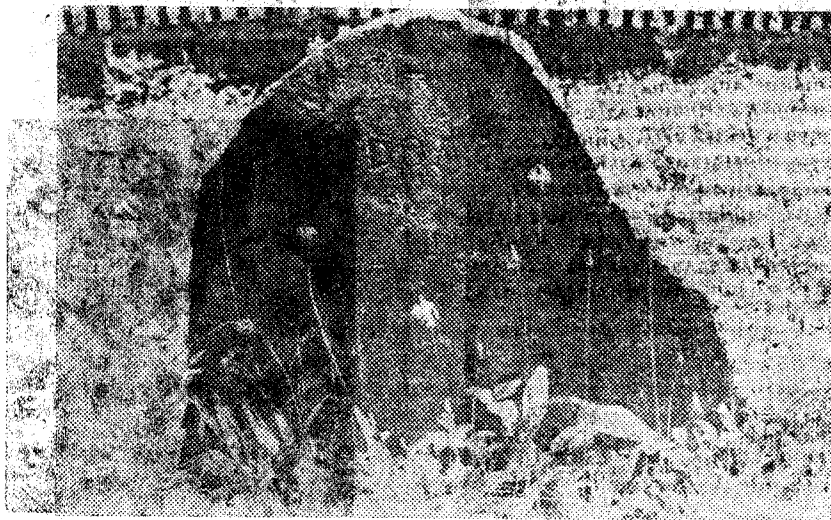
53 Evangheliie-manuscris (începutul sec. XVIII) de la Cason-Imper care a circulat în Ghelința, Costeu și Cason (Col. mănăstirii Toplița)

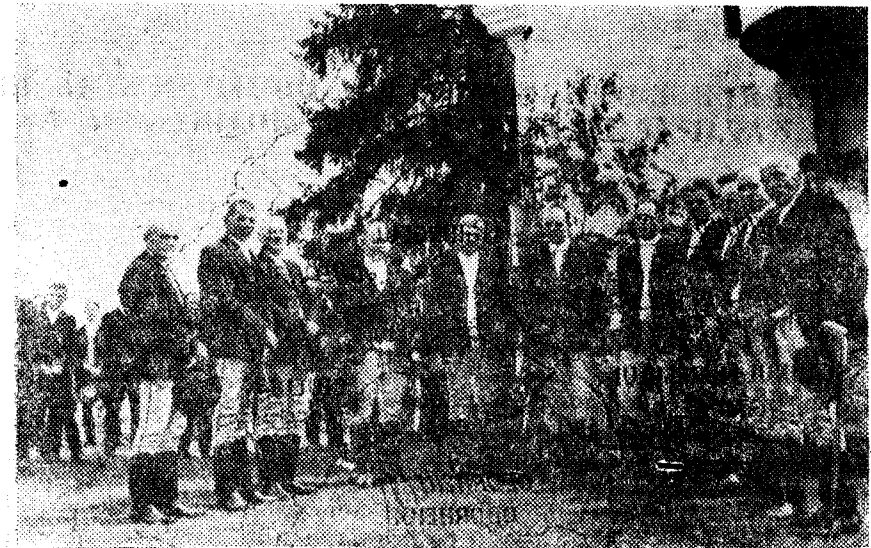
54 Familie românească din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureș)

55 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet
(Arh. St. Fil. Tg. Mures)

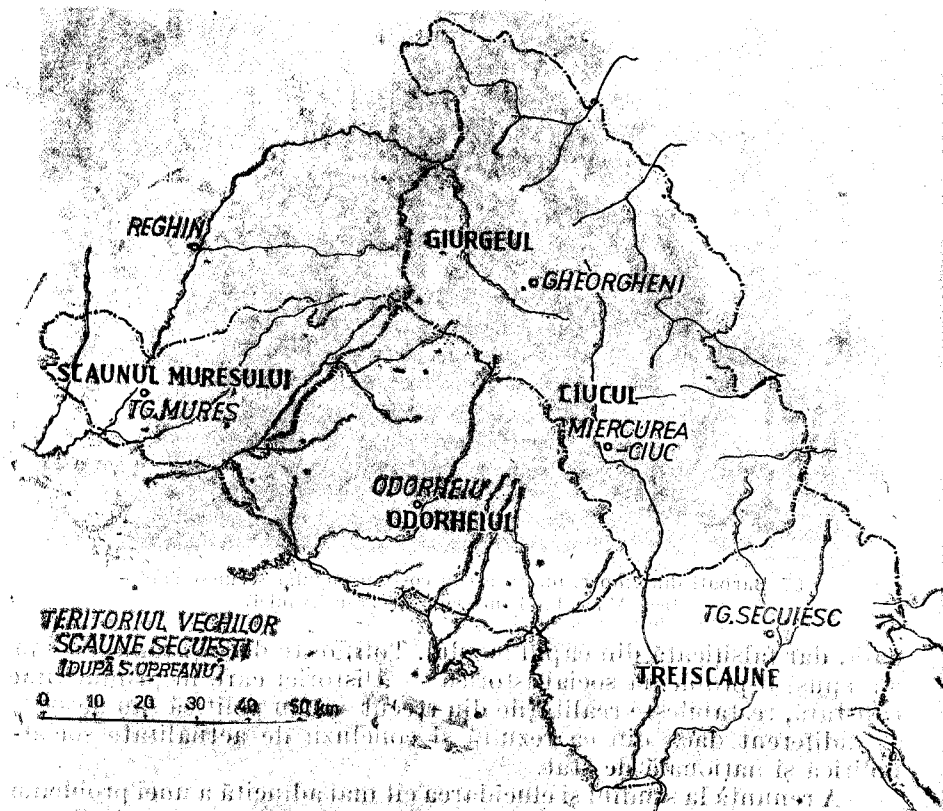
56 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet (Arh. St.
Fil. Tg. Mures)

57 Bărbați din Împăr, îmbrăcați în costum popular secuiesc (Foto-
teca Muzeului Etnografic al Transilvaniei)

nată, dar falsificată din capul locului. Totul este deci și rămâne (cum s-a spus) o problemă social-istorică — a istoriei care în primul rînd constată, restabilește realitățile din trecut —, nu politică sau de stat, — indiferent dacă din ea rezultă și concluzii de actualitate social-politică și națională de stat.

A renunța la studiul și elucidarea cit mai adîncită a unei probleme social-istorice majore ca aceea a elementului etnic românesc în Secuime ar însemna din partea științei românești o reticență condamnatibilă și o contribuție la „mușamalizarea” pentru viitor a faptelor, un act de incorectitudine și de gravă neomenie; o impietate; o atitudine de comoditate și „discreție amabilă” rău înțeleasă ce nu ar face decît să continue și să confirme tezele lui Orbán B., Barabás E., Szádeczky L., Tóth Z.I. și a altor istoriografi șoviniști „eiudem farinae”. La rîndul lor, cercetătorii maghiari obiectivi, cu vederi progresiste, să nu se mai lase influențați de șovinismul tradițional al unor Barabás, Szádeczky etc., moștenit din feudalism; ci să-și dea seama deschis și cinstit că structura etnică-biologică a secuilor nu poate fi justificată și explicată fără de componenta românească pe care o vor pune în adevărata lumină a proporțiilor ei istorice numai cercetările ample, exhaustive din viitor. Se explică astfel ușor și simplu discontinuitatea poporului român din spațiul său istoric, prin „breșa” din Secuime.

TERITORIUL VECHILOR
SCAUNE SECUIESTI
IDUPĂ S. OPREANU

III. ALTE MĂRTURII ALE ORIGINII ETNICE ROMĂNEȘTI A AȘEZĂRILOR DIN SUD-ESTUL TRANSILVÂNIEI

de Ioana Cristache-Panait

Pe alocuri, în susținerea temei sale, Ion I. Rusu a simțit și mărturisit lipsa stringerii laolaltă și a altor categorii de dovezi privind originea etnică a așezărilor din Secuime, a existenței altădată a unei numeroase populații românești, băștinașe. Componentele unei atare categorii au fost clar numite și enumerate la subpunctul: *Sarcinile cercetării*, din capitolul II. Ele se grupează, pe scurt, în izvoare scrise (îndeosebi cărți vechi) și construcții, existente sau vestigiile lor (biserici, clopotnițe, porți, cimitire ș.a.). Asupra lor, cit și a evidentelor asemănări dintre viața socială a secuului și aceea a românului, vădite în habitat, obiceiuri, tradiții ș.a., atenția a fost îndreptată cu multe decenii în urmă¹, dar împlinirea sistematică a adunării lor „sat de sat”, nu s-a îndeplinit. De atunci un nou val răuvoitor și distrugător², a luat cu sine un noian de astfel de documente. Cu atât mai mult se impune sporirea atenției și răspunderii față de cele ce au supraviețuit și care, prin adinca și lărga lor semnificație, pot suplini și totodată, evoca prețioasele pierderi. Din acest gând izvorăște capitolul de față, fără a avea însă putința de a cuprinde toate dovezile, de același gen, rămase de la comunitățile românești din Secuime. Martorii aduși cauzei date, asigură respectivei narațiuni

¹ N. Aorga, *Acte românești din Ardeal privitoare, în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în *Bulet. Com. Ist. a României*, vol. II, București, 1916, p. 181 — 191; Idem, *Memoriile Secf. Ist.*, III, XVIII, p. 222—231; S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927; Idem, *Printre românii săcuizați*, în *Graul românesc*, I, 1, 1927, p. 8—13; Idem, *Ținutul secuilor*, Cluj, 1928; Simion Mehedintzi, *Cadrul centro-geografic*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1929*, Cluj, 1929, I, p. 599; C. Petranu, *Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins*, în *Ars Transsilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 241—265; Idem, *Contribution complementaire*, p. 283—298; N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate*, în *Reînvierea*, II, 1938.

² Ioan N. Ciolan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizioni Europa, Roma, 1980; M. Fătu, *Biserica românească din Nord-Vestul țării sub ocupația horihystă 1940—1944*, București, Ed. Institutului Biblic, 1985.